

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Pacovská 350/4, 140 21

Bakalářská práce

Pojetí tělesného schématu v pohádkách

The Body-image Concept in Fairytales

Katedra pedagogiky a psychologie

Studijní obor: Sociální pedagogika

Forma studia: prezenční

Autor:

Jana Drocárová

Vedoucí práce:

prof. PhDr. et RNDr. Marie Vágnerová, CSc.

Praha, 2007

Ráda bych poděkovala prof. PhDr. et RNDr. Marii Vágnerové, CSc. za cenné rady a pevné vedení.

Mé poděkování dále patří Jiřímu a Lence za psychickou podporu a nezaujaté názory a připomínky.

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci s názvem Pojetí tělesného schématu v pohádkách napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

Jana Drocárová

Ve své práci jsem se zabývala pojetím tělesně postižených lidí v pohádkách. Jaké jsou jim připisované vlastnosti a schopnosti, zda jsou společností přijímáni či odstrkováni. Má hypotéza se zakládala na předpokladu, že stejné vlastnosti a schopnosti, které o postižených lidech čteme v pohádkách, jim připisuje i v běžném životě. Jako výzkumnou metodu jsem použila dotazník, v kterém se má hypotéza potvrdila.

The bachelor thesis focuses on body-image concept of handicapped people as it is presented in fairytales. I observed what characteristic features and abilities are attributed to them; whether they are accepted or marginalized by the society. I hypothesized people would attribute the same features and abilities to the handicapped in fairytales and common life either. I used a questionnaire as a research method and the hypothesis was confirmed.

Klíčová slova

postižení

pohádka

tělesné schéma

vlastnosti

obři

trpaslíci

hrbáči

zrak

Key words:

Handicap

Fairytale

Body-image

Characteristic features

Giants

Dwarves

Hunchbacks

Sight

1	ÚVOD	- 6 -
2	TEORETICKÁ ČÁST	- 7 -
2.1	Zpracování pohádkových textů	- 7 -
2.2	Pohádky, jejich původ a vliv na dětskou psychiku	- 7 -
2.2.1	Geneze pohádkových motivů	- 7 -
2.2.2	Tradované a psané pohádky	- 11 -
2.2.3	Vliv pohádky na dětskou psychiku	- 13 -
2.3	Postižení	- 15 -
2.3.1	Pověry o vzniku postižení	- 17 -
2.4	Charakteristiky osob s vybraným postižením v pohádkách	- 18 -
2.4.1	Gigantismus / Obři	- 18 -
2.4.1.1	Gigantismus	- 18 -
2.4.1.2	Obraz gigantismu v pohádkách	- 18 -
2.4.1.3	Obr velký hlupák	- 19 -
2.4.1.4	Obr jako jedlík v extrémním případě lidojed	- 21 -
2.4.1.5	Obr a jeho fyzická stránka	- 23 -
2.4.1.6	Obři boháči a samotáři	- 24 -
2.4.1.7	Paleček	- 24 -
2.4.2	Nanismus / trpaslíci, šotci, mužíčci, pidimužáci	- 25 -
2.4.2.1	Jungova interpretace pohádkových postav trpaslíků	- 25 -
2.4.2.2	Aristoteles a jeho pojetí schopností malého člověka	- 26 -
2.4.2.3	Hospodáříčci a Pidimužáci	- 26 -
2.4.2.4	Lesní skřítki	- 28 -
2.4.2.5	Paleček	- 29 -
2.4.3	Tělesná postižení	- 31 -
2.4.3.1	Kyfoskoliotici / Hrbáči	- 31 -
2.4.3.2	Jiné tělesné deformity	- 34 -
3	PRAKTICKÁ ČÁST	- 41 -
3.1	Hypotéza	- 41 -
3.2	Metodologie	- 42 -
3.3	Charakteristika zkoumané skupiny	- 42 -
3.4	Formulace otázek	- 43 -
3.4.1	Analýza získaných výsledků	- 43 -
4	ZÁVĚR	- 54 -
5	SHRNUTÍ	- 56 -
6	SUMMARY	CHYBA! ZÁLOŽKA NENÍ DEFINOVÁNA.
7	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	- 58 -

1 Úvod

Jako malým dětem nám rodiče často četli pohádky. Buď nás chtěli uspat nebo zkrátit dlouhou chvíli při cestách vlakem či autobusem. Vzpomínám si, že i můj starší neposedný bratr byl schopen při takovýchto chvílích poslouchat a ani nedutat. Také ostatní spolucestující zaujatě poslouchali.

Já jsem čtení pohádek milovala a zároveň mě i děsily. Když jsem se v noci probudila, byla jsem přesvědčena o tom, že pod mou postelí se schovává čert či zlomyslný trpaslík. Nikdo mi to nemohl vymluvit. A toto přesvědčení mě drželo i přes den. Pokud jsem viděla člověka, který mi připomínal mou představu zlého obra či zlou hrbatou čarodějnici, neměl u mě šanci. Utekla jsem a nechtěla jsem se na něho ani podívat.

Dnes bych se za takovou reakci styděla. Ale udržíme si odstup od takových přirovnání alespoň v dospělosti? Pokud je člověk nějak nápadně odlišný od normy, má nějaké postižení, defekt, tělesnou vadu či deformaci některé části svého těla? Opravdu nás toto přirovnání k nějaké pohádkové bytosti ani nenapadne? Nepřičítáme nějakou vlastnost, kterou měla pohádková postava v našem oblíbeném příběhu člověku, se stejným postižením ve skutečném životě? A nebo opačně, z čeho asi mohly vzniknout modely pohádkových bytostí?

2 Teoretická část

2.1 Zpracování pohádkových textů

Základem mojí práce jsou samozřejmě samy pohádky. Vybrala jsem si původní a systematizované sbírky lidových pohádek sběratelů Tilleho¹ a ve slovenském prostředí sbírku pohádek J. Polívky². Tito autoři vytvořili ve svých dílech kompletní seznam pohádek dané lokality i s jejich malými krajovými odchylkami. V německé pohádce jsem použila sbírku pohádek Jacoba a Wilhelma Grimmů³.

Abych se v tak velkém množství pohádek orientovala a našla právě ty, hodící se k tématu, bylo potřeba je nějak roztřídit. Při této klasifikaci mi částečně pomohlo dílo autorů Aarneho a Thomsona⁴, patřící k „Finské“ historicko-geografické škole. Ta se formovala na přelomu 19./20.století a vypracovala soubor badatelských postupů a pravidel při studiích pohádek, dala podnět ke katalogizaci a archivaci pohádek, položila základy mezinárodní folkloristické organizaci a působila po celém národopisném světě. Klasifikace bohužel neodpovídá mému účelu, ale přesto to je nejkvalitnější systematické zpracování pohádkových motivů.

2.2 Pohádky, jejich původ a vliv na dětskou psychiku

2.2.1 Geneze pohádkových motivů

Je zajímavé srovnat jak etnologové, folkloristé a hlubinní psychologové vysvětlují výskyt podobných nebo stejných pohádkových témat u různých národů, žijících v úplně jiných zeměpisných šířkách a výškách. Je otázka, jakým způsobem se dostává pohádka z jedné národní tradice do druhé.

„Pohádku favorizoval romantický národopis jako poetický ideál, jako svědectví národního dávnověku i jako projev národního ducha. Sama povaha pohádkové tradice: ta je v daleko větší míře internacionální než jiné druhy ústního podání; podobné nebo i identické pohádky, jejich náměty, fabule,

---

¹ Tille, V., Soudpis českých pohádek. Sv. 1-3, Akademie věd a umění, Praha, 1929.

² Polívka, J., Súdpis slovenských rozprávok. Sv. 1-5, Matica Slovenská, Turčianský Svetý Martin, 1927.

³ Grimmové, J. a W., Pohádky. Odeon, Praha 1988.

⁴ Aarne, A., Thompson, S., Typy ľudových rozprávok. Klasifikácia a bibliografia. Spoločnosť československých národopisců a Slovenská národopisná spoločnosť, Praha, 1960.

postavy i poetika žijí v podání rozličných národů Evropy, ano i jiných kontinentů.“⁵

Jedno vysvětlení jevu společných témat pohádek v jiných národech se nazývá polygenetickým výkladem. Lidé sice žijí v jiných kulturách a podnebných pásmech, ale lidský duch je univerzální a jednotné principy básnictví vytvářejí půdu pro vznik podobných témat – tzv. „podobnost bez vlivů“. Mluvíme zde o vzniku podobných příběhů u autorů z jiných zemí, věků, „ale ne jako hříčka prapouhé a nepochopitelné náhody, ale jako účinky podobných příčin.“⁶

Antropologická škola teorii polygeneze na pohádce a mýtu rozvinula nejvíce. Opírala se o studium primitivních národů, tzv. dobová etnologie. „Báje a pohádky podle ní vznikaly jako původní jev a jako průmět primitivních náboženských rituálů a animistických, iniciačních, výročních kultů, magie, uctívání mrtvých předků; z nichž čerpala pohádka základní představy, situace a dějové osnovy. Tyto primitivní náboženské ideje a kultury vznikaly prý u všech národů na nízkém civilizačním vývojovém stádiu; jde o elementární, všelidské myšlenky společné všem rasám a národům.“⁷

K tomuto vysvětlení se přiklání také C.G.Jung a jeho teorie archetypů a kolektivního nevědomí. Každý archetyp je podle Junga ve své podstatě nevědomým psychickým faktorem, a proto je naprosto nemožné přeložit jeho obsah do intelektuálních pojmů. Jediné, co můžeme udělat, je ho popsat na základě vlastních zkušeností a pomocí srovnávacího výzkumu, a tím alespoň trochu osvětlit celou síť asociací, do níž jsou archetypové obrazy vetkány.

Chceme-li podle Junga poznat univerzalitu mytologických jevů, nesmíme opomenout psychologii a její cenná zkoumání týkající se nevědomé služby psýché s obsahem mýtotvorných prvků, prvotních obrazů, tedy archetypů. Mýty nejsou obrazem viděného a prožívaného, ale bezděčné výpovědi o nevědomých duševních událostech. Produkty nevědomé fantazie, které se vyvíjejí ve stavu redukované intenzity vědomí (sny, deliria, snění, vize), psychologie dělí do dvou částí. Za první fantazie osobního charakteru, které se vracejí k událostem již prožitým a nezapomenutým či potlačeným. A ty druhé, o které se zajímám, jsou fantazie neosobní, které nelze redukovat na zkušenosti jedince z minulosti

---

⁵ Sirovátka, O., Sirovátka studie o české lidové slovesnosti. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996, s. 9.

⁶ Sirovátka, O., Sirovátka studie o české lidové slovesnosti. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996, s. 12.

⁷ Sirovátka, O., Sirovátka studie o české lidové slovesnosti. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996, s. 12.

a nejde je tedy vysvětlit jako něco individuálně získaného. Jung předpokládá, že se jedná o „určité kolektivní strukturální prvky lidské duše obecně, jež se stejně jako morfologické prvky lidského těla dědí.“⁸ Jung nepomíná roli tradice a přenášení témat migrací (viz. níže), ale právě témata, která nelze vysvětlit těmito způsoby, Jung považuje za důkazy existence tzv. kolektivního nevědomí. Manifestem jeho procesů jsou obsahy archetypického charakteru. Nemají tedy souvislost s ničím, co je nebo bylo vědomé, ale vztahují se k něčemu co je ve své podstatě nevědomé. Výtvořiny kolektivního nevědomí jsou tolik podobné mýtům a pohádkám, že je Jung považuje za příbuzné a proto upozorňuje, že oba druhy, jak mytologické tak osobní produkty, vyrůstají ze zcela podobných podmínek.

Toto téma ve spojitosti s pohádkami podrobně zpracovala Jungova žačka Marie-Louise von Franz.⁹ Právě ona říká, že pohádky jsou nejčistším výrazem kolektivně nevědomých psychických procesů. Pohádky vykreslují archetypy v jejich nejjednodušší, nejhutnější a nejpřesnější podobě. A tato podobenství nám pomáhají v pochopení procesů, které se odehrávají v kolektivním psyché. Pohádka je tím nejlepším vysvětlením – její význam spočívá v souhrnu jejích motivů, které jsou svázány dějovými vazbami. Pohádkami se vlastně někdo snažil popsat svůj prožitek, což není jednoduché. Hledal slova a aby obsah příběhu přiblížil posluchačům oslovuje jejich intuici a užívá analogie s již známým materiálem. „Pohádka je vlastně uzavřeným systémem, který obsahuje jedinou podstatnou psychologickou výpověď, kterou vyjadřuje řadou symbolických obrazů a událostí, v nichž ji můžeme objevit.“¹⁰ Podle von Franz pohádky usilují o popsání psychické zkušenosti. Pro nás je ale tato zkušenost ve své podstatě tak nepochopitelná a nerozpoznatelná, že je třeba bezpočet pohádkových příběhů, aby ji naše vědomí přijalo a stejně nebude toto téma vyčerpáno. Tuto skutečnost nazývá Jung „selbst“, tedy bytostné já. Představuje psychický celek jedince a zároveň centrum kolektivního nevědomí. Každý jedinec a národ však tuto psychickou realitu prožívá po svém.

Dalším důvodem skutečnosti, že se v některých společenstvích objevují stejná pohádková témata, je běžná migrace lidí mezi zeměmi a kontinenty, při níž si cestovatelé navzájem své pohádkové příběhy předávají.

---

⁸ Kerényi, K., Jung, C.G., Věda o mytologii. Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno, 1997, s. 91.

⁹ Franz, von Marie-Louise, Psychologický výklad pohádek. Smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie. Portál, Praha, 1998.

¹⁰ Franz, von Marie-Louise, Psychologický výklad pohádek. Smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie. Portál, Praha, 1998, s. 16.

Velký podíl na tomto přesunu má ústní migrace. Jednou z možností ústní migrace je šíření postupné, tzv. vlnovité. Tuto migraci obstarávali zpěváci a vypravěči, kteří své příběhy barvitě podávali na domácích besedách, „černých hodinkách“, dračkách, pohřbech, svatbách, ale například i při společné delší chůzi do práce. Tito zprostředkovatelé ústní tradice měli značnou zásobu pohádek a písní, které si zapisovali, aby je mohli zase ve vhodnou chvíli použít. Kromě toho uměli také vytvářet příběhy nové nebo ty staré obměňovat. Proto tito nositelé folkloru působili jako hlavní sběratelé uchovávací tradici a zároveň jako dynamičtí činitelé, kteří tradici dále rozvíjeli.¹¹

Těmito způsoby se šířily pohádky především uvnitř národní tradice, nebo tam, kde se nenásilně stýkaly dva národy – v pohraničí. Vedle tohoto postupného šíření ústního folkloru stojí šíření tzv. skokem, tedy z regionu do regionu. Zde byly aktéry šíření lidé, kteří za svým řemeslem museli cestovat z místa na místo – Sirovátka jako příklad uvádí horníky a báňské úředníky, mezi nimiž je podle dějin znám čilý styk. V tomto povolání se v českých, německých, slezských a maďarských revírech vyprávěl stejný příběh o důlním skřítkovi, který pomáhal horníkovi za půlku platu.¹²

Místní tradice se také obohatila, pokud se do vesnice někdo přiznal či přivdal. „Nedá se pominout ani podíl vrstev, jež stály poněkud mimo rámec lidového prostředí – kantorů, farářů a úředníků; ti vnášeli do folklórní tradice často nové podněty, písně, povídkové látky, pohádky, divadelní hry, z nichž některé zlidověly nebo působily na lidový vkus.“¹³ Samozřejmě, přijetí nové písně či pohádkového příběhu do místního prostředí ovlivňovalo mnoho faktorů.¹⁴ Avšak je zřejmé, že pohádky, některé pověsti a písňová epika se do jazykového, hospodářského a kulturního rázu nového prostředí jako novinky zařazovaly snadno a to pro jejich všelidský obsah a internacionální povahu.¹⁵

Nesmíme opomenout ani šíření prostřednictvím literární formy. Sirovátka koriguje názory folkloristů starší generace. Ti tvrdí, že všechna vyprávění mají

---

¹¹ Sirovátka, O., Sirovátka studie o české lidové slovesnosti. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996, s. 30.

¹² Jako dalšími příklady zaměstnání uvádí Sirovátka vojáky, děvečky a pacholky, kteří pracovali na statcích ve své rodné vesnici ale i daleko do jiného kraje, dívky často chodily do služby i do měst (např. Vídeň), poutní řemeslníci či podomní obchodníci, dráteníci tzv. drotáři, sezónní zemědělské dělníci.

¹³ Sirovátka, O., Sirovátka studie o české lidové slovesnosti. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996, s. 30.

¹⁴ Zda příchozí vypravěč uměl příběh podat, zda byl písničkář přijat společností ve vesnici, zda byl uznán jako společensky rovný případnými posluchači, pokud šlo o vypravěče s jiným mateřským jazykem, jak osoba zvládla překlad z jiného jazyka (v tomto měly samozřejmě nevýhodu útvary zakotvené ve veršované formě), atd.

¹⁵ Sirovátka, O., Sirovátka studie o české lidové slovesnosti. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996, s. 30.

základ v literární předloze, ale podle Sirovátky vliv četby na ústní tradici přecenili. Tuto formu šíření pohádek ovlivnil rozvoj knihtisku.

Společná témata v rozdílných zemích rozdělával hospodářský a společenský rozvoj daného území. Na společná témata národů měly vliv i společné, historické a politické události, styky mezi národy se oslabily či byly úplně znemožněny.¹⁶

Pojetí migrační a teorie polygenetická se navzájem doplňují a nelze je stavět proti sobě. Tyto způsoby přenášení pohádkových témat ze země do země mě také utvrdily v tom, abych se zabývala pouze středoevropskými pohádkami. Širší rozsah by mohl přinést větší variabilitu typů, což by vedlo k rozmělnění charakteristik. Zajímavá je otázka přechodu od narativní tradice ke „kodifikovaným“ pohádkovým textům.

2.2.2 Tradované a psané pohádky

Používání pohádkových témat v literatuře se datuje v podstatě od začátku písemnictví. Ale až v 19. století postupně začaly snahy o začlenění pohádky jako takové do literatury. Romantici si začali uvědomovat hodnotu těchto příběhů a lidové slovesnosti vůbec. To je pohnulo k aktivitě ve sběru a literárních adaptacích folklórní slovesnosti. České lidové próze se podařilo prosadit na „trh“ literatury až v 2. etapě Národního obrození.

Postupně, jak se společnost vyvíjela a měnily se její potřeby, zaznamenala i pohádka změnu ve svém působení a významu. Jak se na vesnici měnil rytmus života, přebírali příběhy funkci pohádky příběhy ze života, anekdotická vyprávění, žánry pololidové nebo typy nenáročné zábavné literatury. Pohádka ztrácela svůj význam v měnícím se způsobu života dospělých. Jedinou stálou složkou posluchačstva tvořila dětská populace. „Právě pro ně si pohádky udržely své kouzlo, přitažlivost, ale také značný výchovný a psychologický vliv.“¹⁷

Autoři pohádek před sebou neměli jednoduchou cestu a až Grimmům se „podařilo spojit charakteristické znaky lidového podání pohádkových látek s poetickými principy literatury.“¹⁸ Tím se stali vzorem pro mnoho pohádkářů a zásadně se zasloužili o zařazení lidové prózy do různých národních tradic.

---

¹⁶ Například husitské války v Čechách, Moravě, Slovensku a Německu. Také turecké války v balkánských zemích, Maďarsku, Ukrajině, Slovenku a východní Moravě.

¹⁷ Šmahelová, H., *Návraty a Proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. Albatros, Praha, 1989, s. 99.

¹⁸ Šmahelová, H., *Návraty a Proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. Albatros, Praha, 1989, s. 96.

Jedni autoři začali na zliterárnění pohádek pracovat s velkou úctou k základní ústní předloze. Druzí bezostyšně zapojili fantazii a iniciativně podle sebe příběhy přepsali a tím dali základ moderní pohádce.¹⁹

Zápis pohádek z ústní tradice do psané podoby (tzv. adaptace) Šmahelová rozděluje na tři základní způsoby. První z nich představuje klasickou adaptaci. V duchu grimmovských teorií a upravovatelských zásad, se snahou reprodukovat ústní podání jako památku lidové tvořivosti tak, aby v rámci literární formy zůstaly v co nejvyšší míře zachovány prvky folklórní poetiky. Přestaviteli jsou již zmínění bratři Grimmové a dále K.J.Erben, Beneš Method Kulda (Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského, 1854).

Druhým typem jsou autorské adaptace. Její hlavní představitelkou je v našem prostředí Božena Němcová. „Výrazným rysem její tvorby je vypravěčská kreativita. Od lidových látek se ostatně příliš neodchylovala ani v obsahu, nicméně ho novelisticky rozšiřovala popisy, vedlejšími epizodami i psychologickými motivacemi. Právě těmito rysy se projevuje autorské pojetí pohádky jako příběhu, který směřuje od nezávazné zábavné fikce k realitě plné rozporů, skutečného zla, bídy a neštěstí.“²⁰ Dalšími přestaviteli byli například Jan Karel Hraše (Pohádky národní, 1873), Václav Beneš Třebízský (Národní pohádky a pověsti, 1886) a František Hrubín.

Vzhledem k lidovým předlohám a dosti volné tvorbě má zároveň autorská adaptace mnoho společného s třetím pilířem, což jsou autorské pohádky. V nich se však mnohem výrazněji projevuje odklon od poetiky i látek folklóru. „Nelze však přehlédnout, že tyto „pohádky“, jež většinou zůstaly roztroušeny v časopisech a různých almanaších, sehrály navzdory své nízké umělecké úrovni velice významnou roli v proměně pohádkového žánru k novému žánrovému typu – fantazijní povídce.“²¹ K představitelům patřila například Sofie Podlipská (Sbírka pohádek pro mládež, 1872; Z říše královny pohádky, 1893) a Eliška Krásnohorská (Pohádky o větru, 1877).

Pro svou práci budu používat zápis podle klasické adaptace, protože ty jsou základem jak autorským adaptacím, tak autorským pohádkám. Jejich motivy vycházejí z klasického zápisu pohádek a témata mohou tak nanejvýše okleštit.

---

¹⁹ Šmahelová, H., *Návraty a Proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. Albatros, Praha, 1989, s. 130.

²⁰ Šmahelová, H., *Návraty a Proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. Albatros, Praha, 1989, s. 135.

²¹ Šmahelová, H., *Návraty a Proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. Albatros, Praha, 1989, s. 170.

2.2.3 Vliv pohádky na dětskou psychiku

Témata pohádkových příběhů jsou i v dnešní době aktuální a pro současnou dětskou psychiku důležitá. Je mnoho důvodů proč bychom je neměli ani v dnešní době zapomínat dětem číst.

„Má-li příběh opravdu upoutat pozornost dítěte, musí jej bavit a vzbuzovat v něm zvědavost. Má-li mu však obohatit život, musí v něm podněcovat představivost; pomáhat mu rozvíjet rozumové schopnosti a vyjasňovat jeho pocity; být v souladu s jeho tužbami; brát vážně jeho těžkosti a zároveň nabídnout řešení problémů, které dítě nejvíce matou. V dítěti podporovat sebedůvěru a důvěru v budoucnost.“²²

Je pravda, že dnes je pohádka vlastně zastaralá. Není v ní internet, nedovíme se v ní, jak se pohybovat v moderní masové společnosti nebo cokoliv o oteplování země. Ale o vnitřních problémech lidí a řešení lidských dilemat se zde dočteme více, než v kterékoliv jiné literární formě, která by byla zároveň tak snadno srozumitelná pro děti. A tyto morální rozpory máme stále společné s hrdiny pohádek bez ohledu na to, že naše společnost je dnes úplně jiná, než byla dříve. Avšak pohádkové příběhy jsou do určité míry obecné, především jejich základ.²³

Pokud čteme tu samou pohádku v různých časových obdobích, pokaždé si z ní můžeme odnést něco jiného. Pohádka je přínosem ve všech fázích lidského života.

Pohádka je modelem základních příběhů, kde je dobro a zlo jasně odlišeno a východisko má též jednoznačný charakter. Nosí v sobě i informaci o přijatelném chování či lidských rolích. Pohádka dítěti nenásilně ukáže předání hodnotového systému společnosti pomocí jednoznačných příběhů. Postavy a jejich povahy jsou jasně vykreslené. Dítě není zmateno kombinací vlastností, kterým by nerozumělo. Jeden syn je chytrý, druhý hloupý. Otec je hodný, macecha zlá. Také čím je pro dítě role postavy v příběhu jasnější o to snadněji pochopí, kterou postavu má zavrhnout a které fandit. Jasně vymezení dobra a zla v pohádkových příbězích odpovídá dětskému černobílému vidění světa. Zlo také není bez přitažlivosti, často má velkou část příběhu navrch nad dobrem. Samotné ztrestání zla na konci příběhu ovšem odradí jen z části, důležité je vědomí, že zločin se nevyplácí. Dítě si vybere dobro, protože hrdina je mu

---

²² Bettelheim, B., Za tajemství pohádek, proč a jak je číst v dnešní době. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000, s. 8.

²³ Bettelheim, B., Za tajemství pohádek, proč a jak je číst v dnešní době. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000, s. 8.

svými činy sympatický a dítě se s ním ztotožňuje. Pro tyto identifikace se dítě rozhodne samo a hrdinovy vnější a vnitřní boje mu vštěpují morální postoj. U nejasných příběhů moderní doby se dítě snadno ztotožní i s negativní postavou.²⁴

Pohádka až překvapivě trefně popisuje vědomé i nevědomé tlaky, které dítě zažívá při prozkoumávání světa. A zároveň dítěti alespoň na nějakou dobu, než postoupí do další fáze vývoje, nabízí řešení různých problémů.

Ani Bettelheim neopomíná důležitost archetypů v pohádkových příbězích pro dětskou psychiku. „Podle psychoanalytického modelu lidské osobnosti obsahují pohádky důležitá sdělení pro vědomou i nevědomou mysl, ať funguje v daném okamžiku na kterékoliv úrovni. Tím, že pojednávají o všeobecných lidských problémech a zejména těch, které zaměstnávají lidskou mysl, obracejí se k pučícímu já, podněcují jeho rozvoj, a přitom ulevují nevědomým tlakům.“²⁵ Dále autor vysvětluje jedinečnou hodnotu pohádek tím, že dítěti nabízejí úplně nové dimenze představitosti, kterou by si dítě samo nedokázalo navodit. Pomocí příběhů dítě zpracovává na vědomé bázi nevědomé tlaky, psychologické problémy růstu dítěte, tedy například oidipovský komplex, sourozenecké žárlivosti atd. Tímto způsobem dáme části nevědomí možnost přijít na povrch a tím tyto problémy, které by jinak zůstaly neřešené uvnitř dítěte, ztratí sílu působit zlo.

Rodiče mají potřebu dětské strachy, které děti často nejsou samy schopné ani popsat, nebrat na vědomí či je podceňovat. Například potřeba být milován, strach z osamostatnění, strach z toho, že se neprosadí, a samozřejmě strach ze smrti.

Pohádky se klasickým strachům dítěte nevyhýbají. Často začínají tím, že dítě osiří, či že otec je již moc stár a musí předat vládu synům. Dokonce nezapomínají na dětskou touhu žít navždy. Řeší to větou na závěr: jestli neumřeli, žijí do dnes. Neklame dítě, že by byla možnost věčného života, ale dává mu smysl, jak tuto touhu překonat – vytvořit spokojený vztah s druhým pohlavím a tak spokojeně přežít vyměřený čas. Mnoho pohádek začíná tím, že dospělý potomek je nucen odejít z domova do světa. Určitou dobu je hrdina sám, ale nakonec mu pocestný či hodný dědeček pomůžou a ukážou mu

---

²⁴ Bettelheim, B., Za tajemství pohádek, proč a jak je číst v dnešní době, nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000, s. 10 a 11.

²⁵ Bettelheim, B., Za tajemství pohádek, proč a jak je číst v dnešní době, nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000, s. 10 a 11.

správnou cestu. Tím, že se člověk vydá do světa najde sám sebe a ještě svůj milovaný protějšek.²⁶

Neměli bychom tyto strasti, které nám osud chystá, před dětmi tajit. Dospělí leckdy ukazují dětem jen dobro, že všichni lidé jsou hodní a svět je prozářen duhovými barvami. Ale dítě samo v sobě cítí pocit agresivity, sobeckost a zlo, a pokud není seznámeno s tím, že je to v normální lidské přirozenosti, občas se cítí méněcenné a špatné. Jen pokud budou děti schopné se s tím, že svět není vždy růžový, vypořádat, budou schopné mu čelit, až jednou nějaký nezdár přijde. Připravujeme tímto děti na budoucnost a opravdový svět. Stává se, že novodobé příběhy stírají rozdíl mezi dobrem a zlem. Ukazují zlo jako nezbytný prostředek k sebepoznání a úspěchu (např. akční filmy). Bettelheim ale zastává názor, že je potřeba děti vystavovat tváří v tvář lidským krizím. Ale samozřejmě je potřeba na konci příběhu dítěti ukázat, že i přes nepřízeň osudu nakonec vše dobře dopadne a život má dál smysl.²⁷

2.3 Postižení

Na světě lidé nazývají tělesně postižené lidi různými názvy. V Čechách byl běžný název mrzák, dnes již se toto oslovení považuje za hanlivé. Korektněji se dnes mluví o osobách fyzicky či jinak znevýhodněných, postižených apod. Postižení lidé se vyskytují v některých pohádkách, mají zde určené postavení a jsou nějakým způsobem hodnoceni.²⁸

V souvislosti fyzické stavby a lidského charakteru nesmím opomenout zmínit Hippokrata a Aristotela ze Stageiry. Právě ten o vzájemné vazbě těla a povahy nepochybuje. Redukuje tento názor na případy, kdy pro jeden tělesný znak existuje jeden znak duševní. Podle autora teorie je např. člověk s nízkým čelem spjat s prasaty a není učenlivý.²⁹ Tedy vylučuje vybírání

---

²⁶ Bettelheim, B., Za tajemství pohádek, proč a jak je číst v dnešní době, nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000, s. 13.

²⁷ Bettelheim, B., Za tajemství pohádek, proč a jak je číst v dnešní době, nakladatelství Lidové noviny, Praha 2000, s. 13.

²⁸ Při samotné teoretické části přímo o postižených lidech v pohádkách jsem pro určitou strukturu práce použila řazení v knize Vladimíra Vondráčka a Františka Holuba Fantastické a magické z hlediska psychiatrie (1968). Právě oni se ve zkratce popisují různé anomálie, které se v pohádkách a mýtech obyčejně vyskytují. K ujasnění definic daných postižení, kterými jsem se zabývala jsem použila defektologický slovník.

²⁹ Titzl, B.: Postižený člověk ve společnosti. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Praha 2000. s. 104. podle Steibitz, F.: Dvě kapitoly ze starověké nauky o člověku. Vydavatel neuveden, Praha, 1933, s. 45.

z překrývajících se znaků. Aristoteles svou teorii staví na tzv. „středu“. Ten tvoří mezník mezi nadbytkem a nedostatkem příslušné vlastnosti. Oba tyto extrémy se považují za špatné. Jsou některé city a jednání, u nichž je nemožné dojít tohoto „středu“ (např. cizoložství). Pokud se tedy člověk narodí podle zákonů „středu“, narodí se dobrý, povahově optimální. Z tohoto uvažování vyplývá, že i postižení, zmrzačení těla, bude negativní povahy. Pokud je člověk zrůdný nebo nemocný, jako jeho hlavní charakteristický rys udává Aristoteles zvířecí divokost. Považuje ho za člověka obzvláště špatného.³⁰

„Vývojové poruchy (vady), které jsou základem postižení, představují úchytky zevních i vnitřních orgánů nebo celých tělesných systémů vzniklé během vývoje plodu. Postižení plodu se dělí podle závažnosti.

Nejtěžší stupeň vývojového postižení se nazývají monstra, zrůdy. Většinou nejsou schopné života (např. nedovyvinutí mozku).

Druhý stupeň jsou zrůdnosti, malformace. Jsou dosti časté, ale dají se komplexně odbornou péčí vyléčit nebo podstatně zlepšit (např. rozštěpy rtů, zvětšení počtu prstů, atd.).

Třetí a nejléčím stupněm jsou tzv. lehčí vývojové vady. Postiženého nijak neohrožují, mohou být pouze kosmetickou vadou (např. odstáté uši, srdce na pravé straně, mateřská znaménka, atd.).

Všechny příčiny vývojových poruch nejsou známy. Jistě zde hraje roli dědičnost; také látky, které způsobí změnu genetického materiálu v zárodečných nebo somatických buňkách organismu, což se může přenášet z generace na generaci. Dalšími příčinami mohou být ozáření rentgenem, rádiem, účinek různých chemických látek, účinky nevhodných léků, vadná výživa a nedostatek vitamínů. Podobný účinek mají některé infekční nemoci zejména v prvních měsících těhotenství.

Některé odchylky vznikají tím, že se vývoj plodu v určitém období zastaví nebo probíhá odchýlným směrem. Vývojový útlum se projeví tím, že některé části zárodku nerostou, nebo se část zárodku nevyvine vůbec, nebo se vyvine částečně. Při vystupňování vývojové schopnosti se některé orgány zdvojí nebo se zmnoží.³¹

---

³⁰ Titzl, B.: Postižený člověk ve společnosti. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Praha 2000. s. 104. podle Aristoteles: Etika Níkomachova. 2. rozš. vyd., Praha, Petr Rezek, 1996. s. 493.

³¹ Sovák, M., kol, Defektologický slovník. Nakladatelství H and H, Jinočany, 2000, s. 57.

S postižením se člověk narodí (viz. výše), nebo ho získá jako následek nějaké degenerativní nemoci či úrazu během života.

2.3.1 Pověry o vzniku postižení

„Je přirozené, že tyto zjevy budily hrůzu a magický výklad; byly to děti d'áblovky nebo jiných zlých nadpřirozených bytostí, jejich zrození někdy ohlašovalo zlé časy, katastrofy... Daly snad i podnět ke vzniku víry v bytosti nadpřirozené, jim podobné – trpaslíky, kyklopy, dvojhlavé bytosti apod.“³²

Mnoho autorů se snažilo vysvětlit narození postiženého člověka, ale samozřejmě dnes již víme, že jejich úvahy byly adekvátní tehdejší znalostí o lidském těle, ovšem z hlediska dnešní doby jsou spíše úsměvné a naivní.

„Všechny odchylky od „normálu“, včetně nevěry, vedly v horším případě k početí mrtvého nebo nějak postiženého dítěte, v lepším případě k početí děvčete. Ani příliš častý pohlavní styk se nedoporučoval; oslabuje prý sperma a vede k plození mentálně postižených dětí.“³³

Například Empedokles (490 – 440 př.n.l.) byl přesvědčen, že důvodem vzniku postiženého dítěte je příliš mnoho spermatu. Podobnou myšlenku vyjádřil Demokritos (470 – 361 př.n.l.). Ten varoval před více souložemi za sebou. Další názory byly například o špatně tvarované děloze či špatné konstelaci hvězd při početí. Dále Vondráček upozorňuje na pověry, které radí těhotným ženám. Měly by se vyvarovat pohledu na ošklivého člověka, člověka s kožní nemocí, chromého, hrbatého či černocho. Ze zvířat se mají vyhýbat králíkovi a zajíci, aby dítě nemělo zaječí pysk. Pohled na mrtvolu způsobí, že bude dítě bledé. Po leknutí si žena nemá sahat na tělo, protože jinak bude mít dítě znamení. Pokud těhotná bude tajit svou graviditu, riskuje, že její potomek se dlouho nenaučí mluvit.³⁴

---

³² Vondráček, V., Holub, F., Fantastické a magické z hlediska psychiatrie, Státní zdravotnické nakladatelství, n.p., Praha 1968.

³³ Lenderová, M., Rýdl, K., Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století. Paseka, Praha, 2006.

³⁴ Vondráček, V., Holub, F., Fantastické a magické z hlediska psychiatrie. Státní zdravotnické nakladatelství, n.p., Praha 1968, s. 383.

2.4 Charakteristiky osob s vybraným postižením v pohádkách

2.4.1 Gigantismus / Obři

2.4.1.1 Gigantismus

„Gigantismus je nadměrný růst způsobený nadprůměrnou produkcí růstového hormonu v dětství.“³⁵

„Tzv. rodový (primordiární) gigantismus není chorobný stav, ale výchylka od horní hranice normálního vzrůstu (u nás je hranice pro muže 205 cm, pro ženy 195 cm.) U tzv. hypofyzárního gigantismu jde o nadprůměrnou produkci růstového hormonu před dokončením růstu.“³⁶

Vývoj jedince je proporcionální, mohou však být vyjádřeny i projevy akromegalické (nápadné nadočnicové oblouky, nos, brada).³⁷

Vondráček charakterizuje lidi trpící tímto syndromem takto: „dosahují výšky 230 až 260 cm. Zprvu jsou značně svalnatí, později velmi slabí, asteničtí. Jejich intelektový potenciál je značně snížený, objevují se u nich stavy apatie a naopak zase neočekávaných reakcí.“³⁸ Vondráček dále upozorňuje, že „někdy provádějí různé ‚šprýmy‘, aby upoutali pozornost, často lžou a kradou, někteří jsou autističtí a noří se do svých fantazií.“³⁹

2.4.1.2 Obraz gigantismu v pohádkách

Pohádkovou postavou, velmi přesně odpovídající výše zmíněné diagnóze hypofyzárního gigantismu, je bezesporu obr. Narozdíl např. od ‚dlouhého‘, druha širokého a bystrozrakého, který je spíše příkladem varianty primordiární, naplňuje vedle primárního atributu nadměrné výšky také ostatní charakteristiky. V naprosté většině pohádek vystupuje v záporné roli jako fyzicky znetvořený (kyklopie) neobratný hromotluk mdlého rozumu, obdařený

---

³⁵ Vokurka, M., Hugo, J., a kol., Velký lékařský slovník. Maxdorf, 2004, s 295.

³⁶ Koukal, M., Lidské tělo od A do Z. (<http://www.21stoleti.cz/view.php?cislocianku=2004042131>, uveřejněno 21.04.2004, staženo 15.2.2007).

³⁷ www.lf2.cuni.cz/Projekty/interna/zof/vysetreni/vyvojrjst.htm, staženo 12.3.2007.

³⁸ Vondráček, V., Holub, F., Fantastické a magické z hlediska psychiatrie. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1968, s. 387.

³⁹ Vondráček, V., Holub, F., Fantastické a magické z hlediska psychiatrie. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1968, s. 387.

nadlidskou silou a žijící mimo běžný lidský svět (samotář, maximálně v páru, většinou s obrem, výjimečně s obryní). Už z důvodu odloučenosti lidského a obřího světa bývá jeho role v příbězích pouze epizodní. Obraz obra je, až na drobné odchylky, společný všem předmětným národním sbírkám. Specifickou charakteristiku obra nacházíme zejména v pohádce o Palečkovi ve sbírce bratří Grimmů⁴⁰.

2.4.1.3 Obr velký hlupák

Obři jsou silní, těžkopádní, málo bystří až hloupi, manipulovatelní a důvěřiví. Situaci vždy řeší především hrubou silou, prostě se chopí kyje, kladiva či nějaké jiné zbraně, kterou unese jen on, a pokusí se s ní zabít „zeměčerva“, který ho ruší a často přímo provokuje. Chtějí s lidským hrdinou měřit síly, neohroženě a s opovržením ho k tomu vyzývají. Pokud ale obra zradí jeho jediná zbraň – síla, začíná se osoby, která ho v tomto směru převyšuje, bát. A opět pro něho nepříjemnou a neznámou situaci řeší silou, usiluje o život hrdiny. Člověk vždy obry přelstí. Velmi snadno a naivními triky se nechají obelstít a jsou poraženi, i když jsou fyzicky silnější.

Někdy se obr pokusí použít neobratné lsti k odstranění hrdiny, z jehož domnělé síly má strach. S tímto scénářem se v příbězích o obrech setkáváme velmi často. Hrdina, se kterým se obr setkává, má na opasku či čepici výstražný nápis, že se mu povedlo zabít jednou ranou určitý počet (7 až několik stovek). Ovšem nejde o zabitě lidi, jak obr i lidé kolem hrdiny, myslí, ale o zabitě mouchy jednou ranou. Jak zde bylo již řečeno, obr je poměrně důvěřivý a tak ho tento nápis, přestože je jasně nesplnitelný, vyděsí. Přesto se rozhodne s hrdinou měřit síly.

Obr rozdrťí jednou rukou kámen na písek. Hrdina ovšem místo kamene rozdrťí tvaroh tak, že z něj zbude jen syrovátka. Podruhé obr vyhodí kámen do vzduchu a ten se vrátí až za 3 hodiny. Muž nenápadně místo kamenu vyhodí ptáka a ten se samozřejmě již nevrátí. Na potřetí mají přeskočit strom. Obr přeskočí jen taktak, hrdina se nechá vymrštít větví a přelítne strom jako nic.

V tuto chvíli je obr opravdu vyděšen a zmaten. Proto se pokusí hrdinu opít a ve spánku zabít. Hrdina se ale nedá. Nastrčí za sebe do postele v noci mrtvolu, kterou náhodou našel pod postelí v obrově příbytku, kde ho sám hostitel ubytoval. Obr kyjem tělo v posteli zmlátí a myslí si, že nepřítele zabil.

---

⁴⁰ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 547.

Jde si v klidu lehnout.⁴¹ V úplném závěru se verze liší⁴², jedno mají společné - špatný konec pro obra či obry.

Jednou švec obra, který se uklidnil, že ohrožovatele zlikvidoval, ve spánku podřízl (někdy takto hrdina odpraví až 12 obrů za jednu noc). Dále se můžeme dočíst, že hrdina obra nezabil, ale jen ráno přišel na snídani a stěžoval si, že ho v noci obtěžovala nějaká moucha či blechy, které mu lezly po těle – tím mínil kyj, kterým ho obr mlátil. Obr se tak vyděsil, že dokonce opustil svou jeskyni a utekl ze země.

Jednou je hrdina na obra po souboji vyloženě drzý. Tedy obr nečeká na noc, rovnou po mladíkovi mrští kladivo, hrdina uskočí, vytáhne meč a obrovi setne hlavu.⁴³ Další možností jak se rychle zbavit obra pokud vás chce pozřít jako svačinu je hbitým pohybem ho oslepit a tím ho vyřadit ze hry.⁴⁴

Pokud není obr po vyhraném souboji rovnou zlikvidován, je ohromen neočekávaným vývojem situace, a nechává se vmanipulovat do role hrdinova sluhy. Přijímá to jako trest za svou porážku. Bojuje, spíše před hrdinou jako předvoj než po jeho boku, s drakem o princeznu. Samozřejmě obr a hrdina vyhrají, ale hrdina se nechce dělit. Proto „kolegovi“ vysvětlí, že kdyby draka nezabil a jen by ho omráčil, dostali by od krále větší odměnu. Obr tedy přistupuje na to, že veškeré dary, které dostanou, patří hrdinovi.⁴⁵

Obři jsou k lidem velice důvěřiví a nechávají se jimi zneužít aniž by si toho všimli (viz. výše) a většinou sami špatně skončí⁴⁶ (představují nebezpečnou jinakost). Naopak sami mezi sebou si vůbec nevěří. Toho se dá využít, pokud se chce hrdina obrů zbavit, aniž by si sám umazal ruce. Tak jako v příběhu z Tilleho sbírky, kdy má hrdina jako jeden z úkolů od krále zlikvidovat dva lesní obry, kteří „jsou porostlí srstí a oblékají se do kůží medvědů za živa chycených a odřených.“⁴⁷ Hrdina vidí obry spát na louce, tedy vyleze na blízkou borovici a hází po nich šišky. Obři myslí jeden o druhém, že se škádlí. Ale oba popravdě tvrdí, že on ani druhý šišky neházeli. Ale jelikož si nevěří, navzájem se rozzuří a pobijí. Nebo, a to je rozzuří o hodně více (viz.

⁴¹ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 276 – 283.

⁴² Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 276 – 283.

⁴³ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 290 – 305. Obr vyjde ze svého zámku a ptá se „zeměplaza“ co chce. Hrdina drze odpovídá, že jeho hrdlo. Obr okamžitě po mladíkovi mrští kladivo, hrdina uskočí, vytáhne meč a obrovi setne hlavu.

⁴⁴ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 239 – 242.

⁴⁵ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 276 – 283.

⁴⁶ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 266. Obři věří, že jim hrdina pomůže unést princeznu, ale on jim místo toho utne hlavu a princeznu dostane sám za ženu.

⁴⁷ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 281.

kapitola 2.4.1.4), jim ustřeluje jídlo od úst a oni se postřílí navzájem⁴⁸. Ani o jídlo se navzájem nepodělí, schovávají si ho a obviňují se, že jeden druhému snědli uskladněného člověka.

2.4.1.4 Obr jako jedlík, v extrémním případě lidojed

Obři jsou podle pohádkových příběhů velcí jedlíci. Zní to logicky, když jsou velcí vzrůstem, musí dodávat tělu více živin. Pokud hrdina narazí na obra v lese či na louce, vždy se zrovna živí – většinou pořádá celou krávu či berana.⁴⁹

Tento aspekt se ale v některých příbězích transformuje do extrémní podoby - charakteristiku obrů obohacuje o hrůzný obraz bezcitného lidojeda. Tyto příběhy sice nejsou v Čechách a na Slovensku původní (jde o překlady z 18.st.), ale byly hojně přejímané a již zdomácněly⁵⁰. Obři v nich vystupují jako opravdu ohavní tvorové. Žijí v páru a mají potomky. Žijí v zemi, kde vyhubili celé obyvatelstvo, a dokáží vycítit na kilometry daleko „čerstvé maso“. „Jsou oba žraví a šerední, s šilhavým okem na čele, s hubou jako pec, s širokým, ploským nosem, oslíma ušima, zaječími vlasy a s hrbem zepředu i zezadu.“⁵¹

Adoptují dítě - holčičku, kterou vyvrhlo moře, ale jen proto, aby ji zaslíbili svému synáčkovi. Dívka vyroste a je smířená se svým budoucím manželem. Ovšem pouze do doby, kdy potká na svých toulkách po okolí domácí jeskyně muže. Obři ho zajmou, ale dívka k jeho vysvobození využije obří nenasytosti. Protože kořist spí s obry v jedné jeskyni, je u obrů zvykem spát s korunkou na hlavě. Je to prvence proti nechtěnému sežrání. Pokud totiž některého z obrů v noci přepadla chuť na svačinu, korunka byla poznávacím vodítkem k odlišení ve tmě kořisti od člena rodiny. (Tuto zvláštní tradici mezi obry čteme ve více příbězích, třeba dějově absolutně odlišných). Hrdinka toho využije, přikrade se mezi obříky a nejmladšímu vezme korunu a dá ji na hlavu milému. V noci přijde obr, chce mladíka sežrat, nahmatá jedinou hlavu bez koruny a svého

⁴⁸ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 266.

⁴⁹ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl II. / Sv. I, Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 264 – 276.

⁵⁰ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl. I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 248 - 253. Příběh jménem Lidumilka, která se dějem absolutně vymyká, má předlohu ve francouzském originále a objevila se v českém překladu v roce 1794 v časopise *Kratochvilné čtení*.

Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 381. O zchytralé Finettě, kratochvilné čtení, podle Tilleho zápisků, byla přeložena k povyražení mladým lidem z německého jazyka do češtiny cca 1761.

⁵¹ Tille, V., *Soupis českých pohádek*. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 248.

nejmladšího potomka zahubí. Nakonec se podaří dívce s mladíkem ve zdraví uniknout.⁵²

V jiném příběhu nalezneme pouze epizodní příběh, kdy tři dívky cestují lesem a nerazí na dům obývaný obry. „Baba má na čele jediné ohromné oko, plochý nos, černou pleť, hroznou hubu, je patnáct stop vysoká a třicet má kolem dokola... Obr je šestkrát větší než jeho žena, když mluví, dům se třese, má jediné oko. Opírá se o strom, nese v košíku 15 dětí a polyká je jako syrová vejce.“⁵³ Dívky u lidojedů chtějí sloužit, protože se v lese bojí více než u nich doma. Oba manželé svolí, protože chtějí dívky nejdříve využít k domácím pracím, později jako svačinu. Baby lidojedky i manžela se dívky ale úspěšně lstí zbaví. Když dívky zabijí nejdříve manžela, baba má dokonce radost a těší se, že si dívky sní sama.

Ačkoliv všechny výše zmíněné vlastnosti byly zatím společné pro obě pohlaví obrů, zde bych se chtěla jen dotknout rozdílu mezi obrem mužem a obryní ženou. Do jejich povah se v tomto směru vkrádají klasické archetypální role mužů a žen v rodinném soužití.

Například i u obra je žena soucitnější než muž (i když má trochu posunutý práh citlivosti). V prvním příkladu pohádky obryně velice trpí, že přišla o nejmladšího potomka. Obři jsou v této pohádce opravdu velice krutí a tak matka obryně raději nechá nařikání, ze strachu, že by ji manžel, rozčilený nad vlastní hloupostí, také vzteky sežral.

Žena obryně se dokonce slituje nad nalezenou princeznu a zakáže manželovi, aby ji posnídal. I když toto ‚dobro‘ vykoná spíš pro svého syna - obříka, jehož má být nevěstou až oba vyrostou. I to vypovídá o klasické mateřské lásce. V druhém příběhu je obryně explicitně označena za „milosrdnější než její muž.“⁵⁴ Případně idealizaci brání příčina tohoto tvrzení: nechce tři sestry zahubit najednou, ale sníst je postupně, což zároveň dokumentuje fakt, že manželky obřice jsou praktičtější.

Další z lidojedů žije pro změnu sám v jeskyni. Lidi z okolních vesnic jednou za čas využije k tomu, aby mu naháněli zvěř v lese k jeho obydlí. Při jednom takovémto honu chytil obr tři mladíky, kteří jsou na vandru světem, aby se dozvěděli, co je bída. Obrovi tentokrát jeho lest vyjde a dostane je do jeskyně. Káže jim rozdělat oheň a ptá se kdo z bratrů je nejstarší. „Káže těm dvěma mladším, aby ho zabili. Bratři se objímají, obr chvíli čeká, pak zmáčkne

---

⁵² Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl I.*, Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 248.

⁵³ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl I.*, Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 383.

⁵⁴ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl I.*, Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 383.

nejstaršímu krk, napíchne ho na rožeň, opeče ho a sní. Pak se ptá, který je druhý; káže mladšímu ho zabít, když nechce, zabije ho sám, upeče a sní. Pak usne a chrápe.“⁵⁵ Nejmladší z bratrů opět dostojí tomu, co jsme se zatím o obrech dozvěděli. Obrovi vypíchne oči a unikne.⁵⁶

V těchto příkladech se obří jednostranné, až zvířecí zaměření na shánění potravy, umocněné navíc jejich nižší inteligencí a důvěřivostí vůči lidem (na rozdíl od nedůvěřivosti obra vůči obrovi), stává osudným.

2.4.1.5 Obr a jeho fyzická stránka

Nejpodrobnější popis fyzického vzhledu obrů nelzáme v příbězích s tématem lidožroutů, v nichž se nešetří popisem jejich obludných těl a obličejů. Častou vadou je kyklopie (mají jen jedno oko)⁵⁷, dalším nejčastějším problémem bývá hrbatost (ve výše zmíněném úryvku mají hrb dokonce z obou stran těla).

O jejich velikosti se dovídáme jen z náznaků – například jejich kyje často neunes nikdo jiný než oni. Jednu z mála přímých zmínek o velikosti obra se dovídáme z názorného příkladu, že si dal obr člověka do kapsy a šel dál⁵⁸ nebo když mu chtěl člověk políbit ruku sahal obrovi sotva po kolena.⁵⁹

---

⁵⁵ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II./ Sv. 1.*, Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 240.

⁵⁶ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II./ Sv. 1.*, Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 239 – 242.

⁵⁷ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II./ Sv. 1.*, Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 75.

⁵⁸ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl I.*, Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 542.

⁵⁹ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl I.*, Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 543.

2.4.1.6 Obři boháči a samotáři

Přestože obři někdy žijí s druhy, ve výjimečných případech mají dokonce potomky, obvykle jsou samotáři. Jednotlivci sobecky myslí jen sami na sebe, prvotní je pro ně jejich vlastní požitek a užitek. Tyto samotáře bych rozdělila ještě na dva typy. Jedni žijí naprosto mimo lidskou společnost v lese daleko od města a kdyby za nimi hrdina nepřišel, žil by tam spokojeně dál. Druhý typ obra je socializovanější - většinou sužuje nějaké království svými požadavky a hrdina je nucen jej zneškodnit, protože lidé a zejména královská rodina pod jeho krutovládou v nejistotě již žít nechtějí. Někdy si dokonce obr dělá zálusk na samotnou princeznu jako manželku.

Obřím obydlím bývají buď jeskyně nebo mívají vlastní paláce.⁶⁰ V obydlích se často nalézají mnoho pokladů. Většinou o vzniku bohatství není žádná zmínka, pravděpodobně jde o nezáměrné hromadění. Jeho oběti asi mají vždy alespoň něco málo cenností v kapsách, ale obr opravdu nemá jinou možnost jak by tyto majetky využíval, než je skladovat.

2.4.1.7 Paleček

Velmi specifický je obr pojat v již zmíněné pohádce Mladý obr⁶¹ ze sbírky bratří Grimmů – vystupuje zde v roli hlavní a navíc nikoli negativní. Navíc díky svému lidskému původu (jako dítě byl obrem unesen a živen jeho mlékem, čímž sice získal náležité fyzické parametry a částečně i vychování, ovšem neztratil svou lidskou podstatu). Jeho síla jej limituje – doma se ho rodiče bojí, ve světě na co sáhne to rozbije. Ale využívá své síly k práci a nezáměrnému napravování světa - odplácí zlým a lakotným sedlákům, které svým způsobem dokonce přechytračí (pracuje za stravu a byt, pouze se sedlákem vždy uzavírá dohodu o dvou kopancích tomu, kdo z nich dá první výpověď). Na rozdíl od již výše zmíněného Dlouhého je sice za obra explicitně označen, ovšem nikoli náhodou s eufemismem ‚malý‘. Charakteru hypofyzárního gigantismu stejně jako on naprosto neodpovídá.

⁶⁰ Tille, V., Soutpis českých pohádek. Díl II/ Sv. 1., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 152.

⁶¹ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 277. Paleček dokáže vytrhnout statný dub ze země.

2.4.2 Nanismus / trpaslíci, šotci, mužíčci, pidimužíci

Nanismus - trpasličí vzrůst. Tak označujeme neúměrně malý celkový vzrůst těla. Průměrná tělesná výška se ovšem u různých etnik v různých obdobích liší; za nanismus lze proto označovat jen velmi výraznou relativní odchylku růstu v dané populaci.⁶² U národů střední Evropy se udává asi do 145 cm u mužů a do 135 cm u žen.⁶³ Vondráček⁶⁴ o nanismu hovoří již u výšky 150 cm a nižší. Fyziologický nanismus je naopak běžný třeba u trpasličích Pygmejů v Africe nebo u Negritů v Asii, v některých rodinách se jedná o znak hereditární.

„Medicínsky jsou za příčinu nanismu považovány hormonální poruchy. Při nedostatku růstového hormonu mozkového podvěsku vzniká nanismus proporcionální, s nímž se nepojí další psychické či fyzické abnormality.

Druhým typem je nanismus neproporcionální. Poruchy činnosti štítné žlázy způsobují vedle malého vzrůstu nápadně nepoměrný vývin velikostí jednotlivých částí těla, např. hlavy nebo končetin, k trupu a také těžké poruchy psychiky.

Specifické druhy nanismu souvisí také s kombinovaným nedostatkem pohlavních hormonů a růstového hormonu (opožděný neuropsychický a sexuální vývoj), či s poruchami a chorobami kostního a oběhového systému, těžkými srdečními vadami a s poruchami výživy a metabolismu.“⁶⁵

2.4.2.1 Jungova interpretace pohádkových postav trpaslíků

Podle Junga by se společnost neměla snažit odpoutat od svých archetypálních základů. Interpretace tak vždy musí splňovat obecnou podmínku – spojovat minulost se současností. Pokud se nám to nepodaří vzniká vědomí, které je nestabilní. V takovém případě se ztrátou minulosti zaniká (nemůže být pochopena) mj. i postava spasitele, který obvykle vzniká z někoho bezvýznamného nebo někým takovým je. Zde jako příklad uvádí Jung Palečka, trpaslíka, dítě či zvíře⁶⁶. Archetyp „dětského boha“ je velmi rozšířený, definovaný typickým atributem „menší než malý a větší než velký“. Tento

⁶² Koukal, M., Lidské tělo od A do Z. (<http://www.21stoleti.cz/view.php?cislocianku=2004042131>, uveřejněno 21.04.2004, staženo 15.2.2007).

⁶³ www.lf2.cuni.cz/Projekty/interna/zof/vysetreni/vyvojrust.htm, staženo 12.3.2007.

⁶⁴ Vondráček, V., Holub, F., Fantastické a magické z hlediska psychiatrie. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1968, s. 384.

⁶⁵ Sovák, M., kol, Defektologický slovník. Nakladatelství H and H, Jinočany, 2000, s. 198.

⁶⁶ Jung, C.G., Výbor z díla. Archetypy a nevědomí. Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno, 1997, s. 227.

motiv ve folklóru často zastupují trpaslíci, elfové, mužičci. V této souvislosti je třeba zmínit také animistický archetyp „domáciho bůžka“, do značné míry naplňovaný v postavách šotka, zmoka, plivníka či raráška. Ovšem cílem této práce není zkoumat genezi či smysl jednotlivých pohádkových postav naplňujících definici nanismu. Zaměřím se na charakteristické osobnostní znaky jim v textech připisované.

2.4.2.2 Aristoteles a jeho pojetí schopností malého člověka

Aristoteles tvrdí, že malý člověk může být úhledný, ale nikdy nepotkáte malého člověka, který by byl krásný. Také z jeho velikosti vyplývá povahový rys, že nikdy nedosáhne velkých věcí, může být rozumný, nikdy ovšem velkomyslný.⁶⁷ Ve Slovanské mytologii pro změnu byli skřítki (hospodářičkové) vyobrazeni jako „malý klouček, který má na ruku a nohu pazourky“⁶⁸ (to se opakuje i v pohádkách). Také tzv. ludkové jsou lidé malého vzrůstu. Takto označovaná duchové byli popisováni jako „malí zakrslí s velikou hlavou a ošklivou tváří. Stejně ohavně vypadaly i jejich děti, navíc velmi hlasitě křičely a byly lačné po jakémkoliv jídle. Proto jsou podvrhovány za nekřtěné lidské děti.“⁶⁹ Tento popis najdeme v Tilleho souborech pohádek (viz. níže).

2.4.2.3 Hospodářičci a Pidimužáci

Klasickým malým člověkem je v české verzi šotek, diblík, rarášek⁷⁰ a slovensky pikulík⁷¹. Šotek je popisován jako klouček, který má na nohu pazourky. Pikulík je popisován jako mužiček oděný do červeného kabátku, s třírohým kloboukem, vycházející na zem z podzemí. Tyto bytosti jsou často nahrazovány stále zmoklým černým kuřetem. Všechny tyto postavy mají obdobné vlastnosti. Pomáhají lidem v jejich hospodářství, zvířata neumírají a je z nich dvojnásobný užitek. Na oplátku chce každý den jídlo a vyžaduje si právo škádlit čeládku i sedláky bez toho, že by se mu nějak pokusili oplatit. Když se to přeci jen stane, například ho děvečka klepne vařečkou, zlostí jí např. roztrhá boty. Zlostné výlevy jsou pro hospodářičky charakteristické.

⁶⁷ Titzl, B.: Postižený člověk ve společnosti. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Praha 2000. s. 104. podle Aristoteles: Etika Níkomachova. 2. rozš. vyd., Praha, Petr Rezek, 1996. s. 493.

⁶⁸ Titzl, B.: Postižený člověk ve společnosti. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Praha 2000. s. 43.

⁶⁹ Titzl, B.: Postižený člověk ve společnosti. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Praha 2000. s. 43.

⁷⁰ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. 2., Akademie věd a umění, Praha, 1937, s. 403 – 408.

⁷¹ Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. V., Matica Sloveska, Turčianský Svatý Martin, 1931, s. 159.

Do značné míry shodně v pohádkách vystupují ‚pidimužici‘ – často žijí v podzemí a většinou jen slouží lidem a plní jejich přání. V Tilleho sbírce se o nich dočítáme jako o služebnících, kteří bydlí v lampě a pomáhají hrdinovi dosáhnout bohatství a moc.⁷² V pohádce bratří Grimmů pomáhají dva malinkatí roztomilí a úplně nazí mužíčkové ševci v jeho nouzi - šijí za něho boty. Švec se jim chce odměnit a s manželkou jim ušijí botičky a šatečky. „Pidimužici si je oblékli, uhlazovali si je na tělíčku a zpívali si, že jsou jako švarní malí chlupci a proč by tedy ještě ševcovali.“⁷³ Od té doby se neukázali, ale švec již nikdy neměl nouzi. Jiným příkladem podobného uspokojení je svižný mužíček jménem Pikolo, který pomáhá ševci zbavit se jeho zlé ženy a získat princeznu za ženu. Pikolo ovšem chce nakonec ševce o vše připravit, protože mu sloužil jen s vidinou vlastního vysvobození. Je škodolibý, snaží se ho obelstít a již mu nechce sloužit.⁷⁴

Pidimužici se vyskytují ještě v tématu, který je společný pro Grimmy i Tilleho. Pidimužici přicházejí za lidmi a žádají od nich, aby se účastnili jejich rodinné oslavy. Jednou požádají pidimužici pracovitou a chudou služebnou, aby šla za kmotru pidimužátka. Ona nejdříve nechtěla jít, ale lidé ji vysvětlili, že odmítnout je velmi nebezpečné. Pidimužici se k ní chovali hezky, zůstala u nich celé tři dny. Když se ale vrátila z jejich země pod skálou zjistila, že tam strávila celých sedm let⁷⁵. U Tilleho se dočítáme o podobném tématu, stařena dovolila pidimužíkům slavit jejich svatbu u ní v chaloupce. Po čase tam slaví také křtiny. Nakonec se jí odměnili zlatem⁷⁶. Tyto příběhy nejsou zrovna klasické, ale pidimužici pomáhají lidem a jsou na ně hodní, obdarovávají je zlatem atd., za účelem, aby jim lidé pomohli buď při svatbě nebo u křtin. Ukazuje se tu, že pidimužici jsou spravedliví, ale není radno nesplnit jejich přání či jim odporovat. Zastávají roli pokusitelů, jakýchsi soudců nad lidmi – např. ženě, jež se na chvíli vzdálila od kolébky, našla v ní ošklivé nedochůdče s velikou hlavou a s tupýma očima, které neumělo nic jiného než stále pít a jíst. Naštěstí se ženě podařilo „kukačku“ rozesmát a najednou se seběhlo mnoho drobných mužíčků. Vrátili matce její dítě a nedochůdče si odnesli. Toto téma se opakuje i v Tilleho sbírce. Tam tato výměna často proběhne, když žena v šestinedělí vyjde ven z domu bez šátku na hlavě.

---

⁷² Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl I.*, Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 16.

⁷³ Grimm, J., Grimm, W., *Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury*, Praha, 1961, s. 139.

⁷⁴ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. 1.*, Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 217.

⁷⁵ Grimm, J., Grimm, W., *Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury*, Praha, 1961, s. 140.

⁷⁶ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. 2.*, Akademie věd a umění, Praha, 1937, s. 594.

Specifickým příkladem je Pidivousek, malinký mužíček, který pomůže dívce před jistou smrtí, ale požaduje za svou službu nejdříve šperky. Když dívka již nemá co dát, pidimužik ji donutí slíbit mu dítě, které se jí narodí jako první, až se díky Pidivouskově pomoci stane královnou. Na svou žádost nezapomene a po roce se pro dítě vrátí. Je opravdu škodolibý a sebejistý. Dokonce aby královnu potrápil jí dá poslední šanci, ale jen protože si je jistý, že ona úkol splnit nemůže. Královna má tři dny na uhádnutí pidimužikova jména, pak jí dítě nevezme. Královnin posel nakonec uvidí „malý domek a před tím domkem hořel oheň a kolem ohně poskakoval takový směšný malinký mužíček, skákal po jedné noze a pokřikoval: „Dneska si napeču, zítra si nasmažím, pozítří děťátko odnesu královně, kdopak by uhodl, kdo se říct odváží, že Pidivousek je neznámé jméno mé.“⁷⁷ Když královna jméno pidimužikovi řekla, zaklel, dupl rozhněvaně pravou nohou tak hluboko do země, že se do ní zabořil až po trup. Pak si ve zlosti chytil oběma rukama levou nohu a sám se roztrhl vpůli. Pidivousek ve svém příběhu vystupuje jako nerudný cholerik. Když se mu něco nedaří nebo dívka nechce přistoupit na dohodu o dítěti, začne se vztekat. Nakonec se mu tato jeho afektivita nevyplatí.

Méně svárlivým pokušitelem je mužíček z pohádky O mužíčkovi⁷⁸. Ten škádlí tři bratry, každého zvlášť. Nejdříve je velmi mile žádá o kousek masa k obědu. Když mu ho mladík podává, mužík ho naschvál upustí a požaduje, aby mu ho podal. Pokud mladík na mužíkovu hru přistoupí, človíček se mu nehezky oplatí výpraskem. Až nejmladší z bratrů se rozhodl dát mužíčkovi za vyučenou za jeho nevděčnost. I v tomto případě se mužík rozzlobí, že ho hoch nechce poslechnout. Mladík se ovšem nenechá zastrašit a mužíčka chytne za vousy na bradě. Mužíček slíbí, že když ho mládenec pustí, pomůže mu najít tři princezny, které byly uneseny. V tomto případě je zisk, který mužíček získá pomocí, jeho vlastní svoboda.

2.4.2.4 Lesní skřítki

V lese žijí dva druhy malých lidí. Jejich specifickými vlastnostmi jsou dobrosrdečnost a starostlivost, s jakou se ujímají zbloudilých dívek. Naopak své ‚domestikované‘ příbuzné připomínají svou hrdostí a tvrdostí, s níž odplácejí neurvalost a špatné zacházení. Jedná se například o trpaslíky

---

⁷⁷ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 183

⁷⁸ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 282.

z pohádky Sněhurka, tzv. mužíčky z pohádky Tři mužíčci v lese a další⁷⁹. Jako jediní vystupují pouze pozitivně, lidi nikdy neškádlí, ale zkouší jejich morální sílu. V pohádkách nesou morální poselství.

Trpaslíci ve Sněhurce⁸⁰ jsou pracovití, každý den v tvrdých podmínkách podzemí dolují drahé kameny a rudu. Nejdříve se nad dívenkou, která k nim nečekaně přijde, smilují. Představa že by o ní měli přijít je velmi rmoutí. Jsou starostliví, nechtějí o svou milovanou Sněhurku přijít, když se rozhodnou ji dát princovi nejdříve si ho vyzkouší. Pohádka o třech mužíčkách v lese⁸¹ připomíná pohádku Dvanáct měsíčků, ale měsíčky zastupují mužíčci. Ti obdarují hodnou dívku, která pod nadvládou macechy velmi trpí. Měla v zimě ve sněhu přinést košík jahod. Po cestě lesem zabloudila do chaloupky mužíčků. Chovala se k nim slušně a je opravdu trápila její rodinná situace. Slitovali se nad ní a obdarovali ji bohatstvím. Naopak její zlá sestra se k mužíčkům chovala neurvale a oni ji oplatili stejnou mincí. Opět se opakuje motiv pokušitele-soudce, kde mužíček provokuje již svou existencí určité rysy lidské povahy. Pokud člověk obstojí, rád ho malincí lidé obdarují⁸² například listím či uhlím, a pokud tím člověk rovnou neopovrhne a nevyhodí, změní se „bezcestný“ dar ve zlato.

2.4.2.5 Paleček

Paleček není klasickým trpaslíkem, skřítkem či raráškem. Má rodiče, je hlavním hrdinou příběhu, není v pohádce jen pro užitek či škádlení a trápení lidí, ale snaží se vydělat peníze pro sebe a rodiče přelstěním zlodějů a banditů. U rarášků, skřítků atd. většinou lstí vyhrává člověk nad nimi⁸³. U Grimmů nalezneme 2 příběhy o Palečkovi⁸⁴, u Tilleho⁸⁵ a Polívky⁸⁶ několik variant.

Paleček ve svých příbězích vystupuje jako šibal. Většinou se sice dostane do šlamastiky a vymstí se mu to, například ho sežere kráva a projde různými

⁷⁹ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 106 a 219 a 491.

⁸⁰ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 173.

⁸¹ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 61.

⁸² Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 106 a 219 a 491.

⁸³ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. 2., Akademie věd a umění, Praha, 1937, s. 558. Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv.1., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 218.

⁸⁴ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 132 a 149.

⁸⁵ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II./ Sv. 1., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 167-173.

⁸⁶ Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. II., Matica Sloveska, Turčianský Svätý Martin, 1924, s. 91 – 93.

částmi trávicího traktu⁸⁷, ale vždy se z toho lstí dostane. Je ovšem pravda, že v případě, kdy se dostane do služby na statek, dodržuje pravidla chování šotků a rarášků, tak jak vystupují v pohádkách. Škádlí děvečky a utahuje si z mládenců, děsí je, chodí na ně donášet sedlákově, tropí si z nich žerty a náramně se tím baví. Zároveň ale pomáhá sedlákově a velmi se mu vyplatí⁸⁸.

Paleček se ve svých dobrodružstvích nechává koupit kolemjdoucími muži, kteří se rozhodli na něm vydělat peníze ukazováním takového zázračného klučiny. Paleček jim ale po cestě utekl a vyrazil zpátky domů⁸⁹. Zachoval se výchovně i když podle mého názoru ne úplně korektně. Nechal se koupit a věděl do čeho jde, přesto utekl. Jistě není správné ukazováním Palečka vydělávat peníze. Ale podle mého názoru, pokud se to Palečkovi nelíbilo neměl se nechat prodat a nebo měl minimálně výdělek odpracovat. Toto řešení Palečkovy situace se ovšem nevymyká z konceptu chování malých lidí v pohádkách. Prostě měl možnost využít nepozornosti člověka a obelstít ho. Paleček vlastně vystupuje jako nezbedný kluk.

Zde poprvé čtème o možnosti ukazovat nestandardního člověka jako raritu a vydělávat na tom. Také o opovrhování jeho postižením. Selka po tom, co jí Paleček škádlí, mu nadává : „ty ošklivý skrčku“ a metla ho koštětem ven ze světnice⁹⁰.

Dalšími společnými tématy je dobrovolný či nedobrovolný vstup Palečka do služeb zlodějů. Klučina zloděje jednou prozradí⁹¹, podruhé jim pomůže vykrást celou královskou kasu a nakonec je všechny pobije a inkasuje za svou službu slušnou odměnu.⁹²

Zde se poprvé mluví o složitosti života malého člověka. Paleček pomohl z velké části zlodějům, tedy mu patřila velká část lupu. On si ale mohl odnést pouze jeden zlaták, protože více neunesl⁹³. Když se chtěl dostat domů, zjistil, že cesta po poli je pro něho životu nebezpečná. Jak sám říká, jak snadno si člověk po cestě zlomí vaz či nohu.⁹⁴ Stejně tak ho klidně spolknou vlk či ryba⁹⁵,

⁸⁷ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 132.

Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. 1., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 167 - 173.

⁸⁸ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 132 a 149.

⁸⁹ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. 1., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s.167-173.

Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 132.

⁹⁰ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 149.

⁹¹ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. 1., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 167-173.

Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 132.

⁹² Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. II., Matica Sloveska, Turčianský Svatý Martin, 1924, s. 92.

⁹³ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 149.

⁹⁴ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 132.

přežvýká kráva a když ji poráží málem je nasekán do jitrnice⁹⁶. Také ho bez problémů může odnést jestřáb⁹⁷ nebo dokonce motýl⁹⁸.

2.4.3 Tělesná postižení

Tělesným postižením jsou myšleny především výrazné deformity, tj. vrozené nebo získané nesprávné tvary některého orgánu nebo části těla (kostí, svalů). Známé jsou vývojové deformity lebky, hrudníku, kloubů, končetin atd. Získané deformity vznikají zvláště po úrazech a po zánětlivých onemocněních. Traumatické (poúrazové) deformity se označují jako deformace.⁹⁹ Defektologický slovník také upozorňuje, že český výraz znetvoření se považuje za nevhodný. Nejznámějším typem deformity je tzv. kyfaskolióza - hrbatost.

2.4.3.1 Kyfaskoliotici / Hrbáči

„Kyfaskolióza, patologické vychýlení páteře v rovině frontální (čelní) a sagitální (předozadní). Při větším zakřivení kyfotickém (předozadním) v této kombinaci se deformovanou páteří a odstupující lopatkovou vytváří hrb, tzv. gibbus.“¹⁰⁰

„Gibbus, neboli hrb, je patologické zakřivení páteře, ostré, nebo obloukovité. Může se jednat o postižení vrozené - při deformitách obratlů, či postupné - po poranění nebo tuberkulóze obratlů. Kromě hrbu páteřního se vyskytuje gibbus žeberní, který vzniká deformací žeber a hrudníku následkem zkřivení a rotace páteře při skolióze nebo kyfaskolióze.“¹⁰¹

O vztahu společnosti ke kyfaskoliotikům se Vondráček nevyjadřuje nijak pozitivně, standardní reakcí bývá výsměch, na který postižení reagují hostilním chováním. Snad jediné svým způsobem kladné konotace spojené s hrbatostí souvisí s údajně zvýšeným pohlavním pudem hrbáčů.¹⁰²

V pohádkách se můžeme dočíst, že s hrby lze manipulovat. Dají se oddělit od těla nebo naopak přidělat, tak jako v následujících příkladech. Ovšem není

---

⁹⁵ Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. II., Matica Sloveska, Turčianský Svatý Martin, 1924, s. 91.

⁹⁶ Tille, V., Súpis českých pohádek. Díl II. / Sv.1., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 167-173.

Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 132.

⁹⁷ Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. II., Matica Sloveska, Turčianský Svatý Martin, 1924, s. 92.

⁹⁸ Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. II., Matica Sloveska, Turčianský Svatý Martin, 1931, s. 93.

⁹⁹ Sovák, M., kol., Defektologický slovník. Nakladatelství H and H, Jinočany, 2000, s. 59.

¹⁰⁰ Sovák, M., kol., Defektologický slovník. Nakladatelství H and H, Jinočany, 2000, s. 171.

¹⁰¹ Sovák, M., kol., Defektologický slovník. Nakladatelství H and H, Jinočany, 2000, s. 109.

¹⁰² Vondráček, V., Holub, F., Fantastické a magické z hlediska psychiatrie. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1968, s. 387.

zvykem „přidělat“ hrb zdravému člověku. V příbězích se většinou dočítáme, že již hrbatý člověk se zachoval neomaleně či si jinak vysloužil trest a tím se často stává právě přiděláním druhého hrbu, zpravidla na prsa.

V následujícím příběhu dva hrbáči putují světem a přijde noc. Lidé je na nocleh pošlou do zámku, kde ovšem straší. Jeden z hrbáčů je bojácný, nevěří lidem a rozhodne se raději přenocovat venku. Druhý se nají v prostřeně jídelně a jde si lehnout. O půlnoci ho tam najdou dva duchové a za jeho opovážlivost ho potrestají tím, že mu utrhnou hrb a zahodí jej. Ráno již nehrbatý hrbáč vypráví druhovi, jak se zbavil svého trápení. Tedy se i „strašpytel“ rozhodne přenocovat v zámku. Když se objeví duchové začne je prosit, aby ho také zbavili hrbu. Duchové se ale rozčílí, že se spletli, a vezmou utržený hrb a nasadí mu jej na prsa. Pohádka končí tím, že dvojnásobný hrbáč běduje a nehrbatý se dá naverbovat do války.¹⁰³

V této pohádce se dočítáme o lidech, kteří nechtěli, aby hrbáči přespali ve vesnici a tak je raději vyslali do zámku. Také je „zapomněli“ varovat, že tam straší. Jeden z hrbáčů je opatrnější a lidem nevěří. S jeho větší bázlivostí souvisí i smůla (trest) při jednání s duchy. Pokud by byl sebevědomější, jako jeho kolega, pravděpodobně by byl i on zbaven svého hrbu.

V dalším příběhu hrbáč vedle zdravého muže vystupuje jako odváznější, drzejší a chamtivější.

Krejčí a zlatník spolu vandrují světem. V noci dojdou do lesa, kde tančí drobní lidičkové a stařečkem z jejich středu jsou vyzváni, aby vstoupili a také tančili. „Zlatník, který měl hrb a byl jako všichni hrbáči drzý až až, vešel.“¹⁰⁴ Až když krejčí viděl, že se hrbáči nic nestalo, vešel také.

Později je stařeček ještě podrobil zkoušce: nožem jim ořezal vlasy a vousy. Oni se při tom ani nehnují. Potom jim přátelsky naznačil aby, si nabrali z hromady uhlí kolik unesou. V noci, když se vandrovníci uložili v lese ke spánku, se jim v kapsách změnilo uhlí na zlato a do rána jim zpět narostly vlasy i vousy.

Hrbatý zlatník, starý hrabivec, si nabral uhlí o hodně více a tak měl teď více než krejčí. A když má hrabivec hodně, chce ještě více. Krejčímu ovšem jeho bohatství stačilo. Zlatník tedy sám udělal to samé jako předešlý večer. Vše se opakovalo stejně, jen hrbáč byl již připravený a tak když mu stařík ukázal na hromadu uhlí bez ostychu vytáhl pytel a neomaleně si ho cpal uhlím. Ráno, když se vzbudil, byl ale nemile překvapen. Našel v kapsách a v pytli

¹⁰³ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. II.*, Akademie věd a umění, Praha, 1937, s. 126.

¹⁰⁴ Grimm, J., Grimm, W., *Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury*, Praha, 1961, s. 491.

pouze uhlí, a nazpět se změnilo i zlato z předešlé noci. Také mu zůstala holá hlava i brada, „k hrbu, který měl na zádech, přibyl ještě druhý, právě tak velký, na hrudi.“¹⁰⁵ Hrbáč poznal, že je to trest za jeho hrabivost a dal se do hlasitého pláče. To probudilo jeho kolegu krejčího a ten se nad ním slitoval. Slíbil mu, že ho nechá pracovat ve své dílně, kterou si pořídil za zlato od lesních lidiček. Krejčí slib dodržel, ale zlatník se musel po celý život vláčet s dvěma hrby a holou hlavu skrývat pod čepicí.

V pohádce z Tilleho sbírky, která se odehrává v Damašku, vystupují dokonce tři bratři hrbáči. Její zápis učinila sběratelka Bergová v Litomyšli, bohužel bez udání roku. Zde ovšem nejde o nic jiného než o posměch, který sklízají od svého okolí. Především pokud jsou to tři hrbáči, bratři k nerozeznání si podobní.

Nožíř měl 13 dětí, v jednom roce mu jich zemřelo 10 a zbyli pouze 3 bratři. „Byli ze předu i zezadu hrbatí, na levé oko slepí, na pravou nohu kulhaví, podobou i šaty dokonale stejní.“¹⁰⁶ Věnovali se v Damašku svému řemeslu nožířů. Když pracovali v dílně, smávaly se jim kolemjdoucí děti. Jednou kolem jejich dílny šel syn bohatého kupce a posmíval se jim. Jeden z bratrů jménem Babekam to nevydržel a bodl provokatéra do břicha. Když byli předvedeni před soud, nikdo z nich se nepřiznal a tak dostali vyplaceno ranami na chodidla a vyhnáním z města.

Bratr, který byl viníkem bodnutí, se rozloučil s bratry s rozhodnutím, že musí jít každý zvlášť svou cestou, aby se vyhnuli opakování takového vysměvačného chování. Došel do dalekého města, usadil se tam a díky řemeslu nožíře zbohatl. Jednou se ovšem dozvěděl, že bratři přišli do města. Našel je a vyplatil je, aby odešli. Báł se, že kvůli nim o vše přijde. Když musel Babekam z města za obchodem, přikázal manželce, aby bratry za žádných okolností nepřijímala. Bratři se dozvěděli, že je bratr mimo město, a vrátili se spěšně do města. Manželka Babekama je přes přísný zkaz přijala. Ale hned po večeři klepal manžel na dveře. Bratry tedy žena ukryla do sklepa za sudy s pálenkou. Muž druhý den odešel z domu, žena ale našla oba bratry ležet na zemi bez duše. Žena rychle vyhledala nosiče, který byl proslulý svým chabým rozumem. Poprosila ho, aby odnesl hrbáče, který k ní přišel nakupovat a náhle padl k zemi mrtev, a v pytli ho hodil do Tigridu. Muž to udělal, ale když si šel k nožířce pro peníze za odvedenou práci, křičela žena, že se mrtvý vrátil. Tedy druhého hrbáče naložil do pytle a hodil do řeky. Když se od mostu vracel

¹⁰⁵ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 492.

¹⁰⁶ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 440.

k nožířce uviděl podnapilého Babekama, jak se vrací domů. Jelikož byl k nerozeznání od svým bratrů, naložil ho nosič do pytle s myšlenkou, že je ten mrtvý opravdu nenapravitelný a opět se vrací na místo své smrti. Hodil ho do řeky. Když přišel k nožířce a vyprávěl jí, že musel dokonce na potřetí zasáhnout, vyděsila se a odmítla mu zaplatit. Tou dobou z Tigridu rybář vytáhl tři pytle a v nich hrbáče. Všichni tři se probudili a vylezli z pytlů. Babekam vystřízlivěl a stejný problém měli i jeho dva bratři. Když je manželka našla, nebyli mrtví, ale opilí.

Vezír, ke kterému rybář pytle přinesl, nechal zavolat nožířku. Všechny tři bratry nechal obléci stejně a žena si měla sama poznat svého manžela. Ona se však nemohla rozhodnout. Tedy vezír řekl, aby Babekam manželku políbil. Bratři se ovšem chtěli pomstít, a tak se k ženě vrhli všichni tři. Vezír se pobavil, a proto rozhodl, že dá hrbáčům 10 000 věna. Ihned se objevilo asi 20 dívek - nápadnic. Babekam naopak dostal 1000 ran za to, že zakázal manželce přijmout bratry. Nakonec se všichni bratři udobřili a opět pracovali spolu.

V obou dvou uvedených příbězích kyfoskoliotici čelí ústrkům ze strany společnosti v níž žijí (vysmívání, zatajení strašidel a nechuť přijmou je na nocleh etc.). Charakterově jsou popisováni jako úskoční a zákešní (Babekam, zlatník), ovšem v tomto směru neúspěšní, navíc značně hrabiví. Také mohou být nebezpečně agresivní (Babekam).

2.4.3.2 Jiné tělesné deformity

V pohádce Tři přadleny jde o deformitu jedné části těla v důsledku častého opakování stejné činnosti, v tomto případě jde o každodenní předení na kolovratu.

Tři přadleny pomohly dívce, která se díky své lenosti dostala do problémů. Měla královně upříst za tři dny veliké množství lnu a za odměnu by dostala královnina syna za manžela. Dívka ale příst neuměla a ani se jí nechtělo. Když už byla v úzkých přistoupila k oknu a uviděla, že k ní přistupují tři ženy. „První z nich měla širokou ploskou nohu, druhá zas tak velký dolní ret, že jí visel až přes bradu, a třetí zas širokánský palec.“¹⁰⁷

Ženy nabídly dívce pomoc, ale za podmínky, že je pozve na svatbu, nebude se za ně stydět, hezky se o ně na veselce postará a představí je jako své kmotry. Dívka souhlasila a tak přadleny upředly len za dívku. Brzy na to se slavila svatba. Když přišli kmotřičky přadleny na svatbu, dívka se o ně starala,

¹⁰⁷ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 65.

nestyděla se za ně, byla velice ráda, že je vidí. Její ženich by poněkud zdrženlivější. Divil se, kde dívka vzala tak ohyždné příbuzenstvo a neostýchal se zeptat kmotřiček na jejich deformity. Ženy mu ovšem trpělivě odpověděly, že ploská noha je od šlapání, převislý ret je od nasliňování přize a široký palec od kroucení vlákna. Nakonec to ještě mělo efekt, že na rozkaz královského syna od toho dne dívka nesměla na kolovrátek ani šáhnout. Báł se, aby nebyla také tak ohyždná.

Přes veškerou neomalenost, kterou novomanžel projevoval, se mladý pár ke kmotřičkách choval hezky, nepohrdal jimi. Královský syn spíše neovládl svou zvědavost, rozhodně se nechtěl ženám vysmívat. V tom vidím rozdíl od většiny příběhů, kdy posměváčky nezajímá důvod postižení. Je jednodušší nevědět a jen se smát, že jim se to nestalo. Královský syn byl zvědavý, jak k takovýmto deformitám ženy přišly, a dokonce se pokusil získání takového postižení u své manželky předcházet.

V jedné pohádce jsem také našla drobnou zmínku o deformitách na těle, které pomáhají jejich majitelům v čarování. Dcera čarodějnice a mládenec mají sedm dcer a každá má chybu, která tvoří její sílu: „oči jako talíř, dlouhé ruce, krátké nohy, široká ústa, vousy, velkou hlavu, hrb.“¹⁰⁸

Z těchto dvou příkladů se dá odvodit, že deformity vzbuzují údiv a strach a bývají jim přiřítány nadpřirozené a nebezpečné schopnosti. Zachycen je ale také druhý aspekt, kdy svým „majitelům“ pomáhají - přadlenám jde díky zvětšení určitých částí těla práce rychleji a snadněji od ruky.

2.4.4 Zrakové vady

Zrak je pro nás, kteří jsme se narodili vidoucími, velmi důležitým smyslem a chráníme si ho snad více než ostatní smysly. Oči jsou již na první pohled výrazně křehčím orgánem než uši, nos či ústa, o hmatu nemluvě. V pohádkách tomu není jinak. Důležitost prisuzovanou zraku dokládá např. možnost člověku vrátit život skrze položením kouzelných hadích listů na oči mrtvého. Po obživení je člověk dokonce krásnější a mladší než před smrtí¹⁰⁹. Mezi poruchy zraku, se kterými se v pohádkových textem setkáváme, patří především oslepení (většinou dočasné), slabozrakost, bystrozrakost a kyklopie. Zatímco

---

¹⁰⁸ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 75.

¹⁰⁹ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 71.

slepota je znakem bezmocnosti, kyklopie ohyzdnosti. Slabozrakost bývá atributem zkušenosti a moudrosti (vědmy, starci, čarodějnice), a bystrozrakost především nadpřirozenou schopností.

2.4.4.1 Oslepení

Příčiny slepoty jsou v příbězích různé, ale společný mají závěr – ve většině případů dojde k vrácení zraku. Z bloudění v temnotách pomůžou rozličné tekutiny – jednou slzy milované dívky¹¹⁰, jindy stačí kouzelná rosa¹¹¹ či hnis z ropuchy¹¹².

Jako poslední ránu při velkém neštěstí poznal slepotu princ v pohádce 'Locika'. Ten tajně docházel za titulní postavou – svou milou – do věže, kam ji zavřela zlá čarodějnice. Ta schůzky odhalila a dívku přestěhovala jinam. Když ji ve věži mladík nenašel, ze zoufalství se vrhl z ochozu dolů. Nepřišel ovšem o život, pouze mu trní, do kterého dopadl, vypíchalo oči. Nešťastný mladík následně tápal několik let v temnotách, až shodou náhod potkal onu dívku a ze svého zoufalství a slepoty byl vysvobozen pomocí jejích slz¹¹³.

Slepota obdobně umocnila již tak značný zármutek krále, který nad svou těžce stonající dcerou štkal tak dlouho, až si oči vyplakal a zcela oslepl.¹¹⁴

Ve většině příběhů je ale ztráta zraku způsobena záměrným zlým jednáním třetí osoby. Vydloubnutí očí je klasický způsob jak se zbavit soka, jenž je sympatičtější, hezčí, chytřejší a navíc obdařený větším životním štěstím. Z převážné části je tento způsob vlastní ženským postavám – ošklivějším sestrám a závistivým a nenávistným macechám.

Typickým příkladem je motiv opakující se s menšími odchylkami ve všech mnou využívaných sbírkách: hezká dívka má nevlastní sestru a matku, ty ji nemají rády a trápí ji. Jednou ji v lese potká princ, hrabě či kníže, a odveze si ji na své panství. To ale velmi hořce snášejí obě příbuzné, a tak využijí oslepení jako zbraň k zneškodnění sokyně (a zároveň nástroj své závistivé „pomsty“). Díky tomu se jim podaří manželovi podvrhnout zlou a ošklivou sestru, aniž by se hodná dcera mohla jakkoliv bránit. Oslepená dívka bloudí

---

¹¹⁰ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 59.

¹¹¹ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 326.

¹¹² Haltrich, J., Kouzelný kůň. Lidová pohádka "Das Zauberross" ze sbírky lidových pohádek "Sächsische Volksmärchen aus Siebenbürgen" filologa a folkloristy Josepha Haltricha (22.07.1822 -17.05.1886). Překlad Jitka Janečková. (<http://www.pohadky.org/index.php?co=pohadka&pohadka=134>, uveřejněno 2005, staženo 18.2.2007).

¹¹³ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 58.

¹¹⁴ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 148.

lesem, pláče a je zoufalá.¹¹⁵ Nakonec si ale oči koupí zpět a vrátí se ke svému obelhávanému muži. Při nandávání očí zpět do důlků¹¹⁶ je důležité rozeznat, které oko je pravé a které je levé, aby nedošlo k omylu a oči nešilhaly¹¹⁷.

Pokud si zrádce nechce ušpinit ruce krví použije čarování. Zakalením zraku ženichovi se čarodějnici podaří ho obelstít a podstrčit mu svou ošklivou dceru.¹¹⁸

Nesmírná drahocennost zraku je v pohádkách vyjádřena i třetím způsobem (vedle výše zmíněného motivu ‚umocnění tragiky oslepnutím‘ a ‚ztráty postavení oslepnutím‘), kdy je možné jím vykoupit život. Několikrát se v příbězích člověk dostane do svízelné situace, kdy umírá hladu a drahocenný zrak je to jediné, co může za svou záchranu nabídnout. Jednou jdou dva mladíci do světa a ten jeden si ze své lehkomyšlnosti nevezde dost chleba. Této jeho nešikovnosti využije jeho druh, který hladovému závidí jeho úspěch v krejčovském řemesle i oblíbenost mezi lidmi. Proto ho vydírá, že mu jeden den za krajíc chleba vyloupne jedno oko a druhý den za další kousek chleba druhé. Krejčí svolí, ale upozorňuje krutého druha na nevýhody slepce. Nebude moci vykonávat řemeslo, bude muset jít žebrotou, bude potřebovat kamarádovu pomoc aby nezahynul. Druh ho slepého a v bolestech zanechá na louce. Naštěstí zrovna druhý den ráno padá z nebe zázračná rosa a krejčíkovi se jeho zrak navrátí.¹¹⁹

Stejně tak vyměnila možnost dívat se na svět za možnost vůbec na něm zůstat dívka, která vinou své macechy umírala hladu.¹²⁰

Čtvrtým typem oslepení by mohla být ztráta zraku v boji. Pokud nás někdo ohrožuje, můžeme ho vydlobnutím očí velmi rychle zneškodnit. To se povedlo princovi, kterého i s bratry zajal obr lidojed. Oba dva druhy snědl na posezení, ale třetí bratr se rozhodl bránit. Šikovným zásahem mečem vypíchl obrovi obě oči a snaží se mu utéci. Obr s ním hraje hru, že když je tak chytrý, že mu za odměnu dává prsten. Ten je ovšem jakousi kouzelnou slepeckou pomůckou - informuje slepého obra přesně o svém pohybu. Závěr tohoto příběhu je poněkud drastický. Princ si nakonec musí prst ukousnout, jinak by ho obr pravděpodobně lapil.¹²¹

---

¹¹⁵ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 225 – 233.*

¹¹⁶ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 225 – 233.*

¹¹⁷ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 228.*

¹¹⁸ Grimm, J., Grimm, W., *Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 401.*

¹¹⁹ Grimm, J., Grimm, W., *Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 324.*

¹²⁰ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 226.*

¹²¹ Tille, V., *Soupis českých pohádek. Díl II. / Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934, s. 239 – 242.*

Podobné téma nalezneme ve sbírce bratří Grimmů. Obr potřebuje od prince jistou službu, kterou ten sice splní, s obrem se ale nakonec nechce rozdělit. Obr pak připraví prince o zrak, aby si mohl vzít, co mu podle jeho obří logiky patřilo. Navíc dovede nešťasnika podle na kraj srázu a myslí si, že z něho nevidomý princ sám skočí. A zde se dočítáme o druhé slepecké pomůcce – lvu, který prince odvede do bezpečí a pomocí zázračné vody pánovi vrátí zrak.¹²²

Pokud v pohádce člověk takto nečekaně přijde o zrak, je velmi zranitelný, potřebuje aby se o něho někdo postaral, například jeho věrný lev či kamarád. Náhlá zmatenost oslepených je většinou to, co sledují lidé, kteří jim toto postižení zavinili. Můžou s nimi manipulovat a dostanou je tam, kam chtějí. Nesamostatnost může být a často je využita ku prospěchu „oslepitelů“. Slepému podávají nepravdivé informace a tím se ho snaží zmanipulovat tak, aby dosáhli svého záměru a zisku.

2.4.4.2 Slabozrakost

Ve sbírce bratří Grimmů se vyznačují špatným zrakem zejména čarodějnice. „Čarodějnice mají zarudlé oči a daleko nevidí, ale umějí moc dobře větřit, jako zvířata, a vždycky poznají, když se k nim blíží člověk.“¹²³ Tuto charakteristiku můžeme sledovat i v dalších pohádkách.¹²⁴

Také starší lidé často špatně vidí. Chlapec jde do světa hledat službu a dojde k chaloupce před kterou sedí na jedno oko úplně slepý a na druhé skoro nevidoucí stařec. Již z dálky na mladíka volá, že už na něho dlouho čeká.¹²⁵

Tyto zkušenosti, že slepý či špatně vidoucí dopředu vědí určité věci (příchod mladíka či přiblížení člověka), lze chápat jako určitou schopnost předvídat. Přestože jim není dáno dobře vidět, naučili se lépe používat jiné smysly – čich, sluch a také tzv. šestý smysl (intuice).

---

¹²² Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 361.

¹²³ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 69.

¹²⁴ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 231.

¹²⁵ Haltrich, J., Kouzelný kůň. Lidová pohádka "Das Zauberross" ze sbírky lidových pohádek "Sächsische Volksmärchen aus Siebenbürgen" filologa a folkloristy Josepha Haltricha (22.07.1822 -17.05.1886).

Překlad Jitka Janečková. (<http://www.pohadky.org/index.php?co=pohadka&pohadka=134>, uveřejněno 2005, staženo 18.2.2007).

2.4.4.3 Bystrozrakost

Bystrozraký je klasickou postavou pohádek v našem prostředí¹²⁶ a je opakem slabozrakých. Z českých pohádek ho známe jako společníka Dlouhého a Širokého. V této verzi nosí Bystrozraký šátek přes oči protože: „všechno nač se bystře podívá, to se vznítí a rozpadne.“¹²⁷ U bratří Grimmů se dočteme o Bystrozrakém, který putuje se šesticí druhů, kteří mají také každý svou specifickou schopnost. Tento Bystrozraký je ostrostřelec a míří opravdu znamenitě. Když se ho hrdina ptá, na co míří, odpovídá: „Dvě míle odtud sedí moucha na větvi jednoho dubu, té chci vystřelit levé oko.“¹²⁸ Dál příběh pokračuje ve všech verzích stejně.

Bystrozrací putují se skupinou kamarádů po světě a pomáhají hrdinovi, který jako jediný z party nemá žádnou zvláštní schopnost, získat buď zakletou princeznu či princeznu, kterou nechce hrdinovi její otec dát.

Bystrozrací bývají úslužní, rádi svou schopností pomohou hrdinovi, nesnášejí podvod a snaží se být užiteční.

Velmi spekulativně by snad bylo možné hovořit v případě bystrozrakosti o jakési lidové explanaci světloplachosti – neboť co jiného si myslet o člověku, který vidí, ale přes oči nesmyslně nosí šátek, než že jeho zrak spaluje?

2.4.4.4 Kyklopie

Kyklopie je v pohádkách častým jevem a proto ji nemohu opomenout zařadit mezi zrakové vady. Kyklopie znamená slynutí vývojového základu pro obě oči, takže vzniká jen jedno oko, nejčastěji uprostřed čela.¹²⁹

Kyklopie se objevuje u obrů, u nichž doplňuje jejich celkový hrozivý vzhled a povahu (viz kapitola 2.4.1). Dále se o ní dočítáme v pohádce o sourozencích, dívce a jinochovi. Spolu odešli z domova a po dlouhých peripetiích se dostali na hrad, kde si ona vzala krále za muže. Ovšem zlá macecha a nevlastní sestra, kvůli kterým oba původně uprchli do světa, se o jejich štěstí dozvěděli a pokusili se jej překazit. A právě zlá sestra hodných sourozenců, „byla ošklivá jako noc a měla jen jedno oko.“¹³⁰ Byla také

---

¹²⁶ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 234 a Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 253 – 257.

¹²⁷ Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929, s. 253.

¹²⁸ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 234.

¹²⁹ Sovák, M., kol, Defektologický slovník. Nakladatelství H and H, Jinočany, 2000, s. 172.

¹³⁰ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 56.

závistivá, škodolibá a neustále proháněla matku, jako by za její nevhlednost a zlobu mohla ona. Nakonec ovšem vše dobře dopadlo.

Ve skutečnosti je velmi raritní mít od narození pouze jedno oko (nebo oči tři), ale v jedné pohádce se sbírky bratří Grimmů je realitou pravý opak. Vystupují v ní tři sestry, z nichž jedna má oko jedno, druhá oči tři, a pouze třetí má oči standardní počet – tedy dvě. Protože Dvojočka vypadala docela stejně jako ostatní lidské děti, nemohly ji sestry ani matka vystát. Dokonce ji připomínaly, že na rozdíl od nich není lepší než obyčejní lidé. Trápily ji hladem, nadávaly jí, oblékaly ji jen do věcí, které už samy nechtěly. Dokonce když kolem jejich domu projížděl princ, uschovaly Dvojočku, aby se za ní nemusely stydět. A když se po ní princ ptal, odmítaly mu ji ukázat. Dvojočka nakonec překonala strach ze sester a matky a z úkrytu vylezla. Princ si ji přivezl na zámek jako svou snoubenku. Později zchudlé sestry navštívily Dvojočku na zámku, ta se o ně velkoryse postarala a ony v úplném závěru ukázaly i svou trochu lepší tvář a projevily vděčnost Dvojočce za její pohostinnost.¹³¹

U obrů kyklopie zvýrazňuje jejich celkový nevhledný a hrozivý obraz, je to jako ošklivý kosmetický doplněk. Ovšem lidé s kyklopií vystupují v pohádkách jako zlí lidé. Svou jinakost si uvědomují a nenávidí ostatní za jejich „normálnost“.

---

¹³¹ Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961, s. 385

3 Praktická část

3.1 Hypotéza

Lze předpokládat, že lidé či jiné bytosti, jejichž vzhled či nedostatek tělesných funkcí lze ztotožňovat s nějakým postižením, vyskytující se v lidské společnosti, se najde i v pohádkách. Lidé se s těmito nestandardními jedinci setkávali v životě a jejich odlišný vzhled dal pravděpodobně podnět ke vzniku pohádkových bytostí jako obr, skřítek atd.¹³² Nebyli ušetřeni ani lidé s nějakým postižením, které může znejišťovat a odpuzovat, například šilhavost či hrbatost. Většinou jim nebývají v pohádkách přiřítány zvláštní magické schopnosti, ale jen určité obvyklé vlastnosti, a to jak pozitivní i negativní (což převažuje).

Lze předpokládat, že obrazy lidí s určitým postižením v pohádkách vykazují značnou míru shody. Přestože pohádka bude mít jiný děj, například v jedné půjde o záchranu princezny z temných sil čaroděje a v druhé půjde naopak o nápravu nesnesitelné princezny, pokud v obou bude vystupovat člověk se stejným postižením, např. hrbáč, bude mít podobné vlastnosti, bude například charakterizován jako mrzutý introvertní podivín.

Tuto dílčí hypotézu ověřím v pramenech (sbírkách pohádek) a sekundární literatuře (viz. kap.2.4.).

Hlavní hypotéza této práce je zaměřena na samotné smýšlení lidí o tělesně a různě postižených lidech ve společnosti. Lze předpokládat, že z pohádek extrahované „charakterové typy“ přiřazované jednotlivým postižením jsou nějakým způsobem zachovány i v současné společnosti a jejím pohledu na jedince s konkrétním handicapem (př. buďme hodní na hrbáče, je osamělý, či naopak pozor na trpaslíky, jsou zákeřní). Tuto hypotézu budu testovat dotazníkovou metodou.

Z hlediska možností a účelu této práce se budu zabývat středoevropskými pohádkami: z českého, německého a slovenského regionu. Takto jsem se rozhodla protože testování hlavní hypotézy proběhne v České Republice, čili v prostředí kde dominují zejména pohádky slovanské a německé.¹³³

---

¹³² Vondráček, V., Holub, F., *Fantastické a magické z hlediska psychiatrie*. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1968, s. 432.

¹³³ Šmahelová, H., *Návraty a Proměny. Literární adaptace lidových pohádek*. Albatros, Praha, 1989 a Sirovátka, O., *Studie o české lidové slovesnosti*. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996.

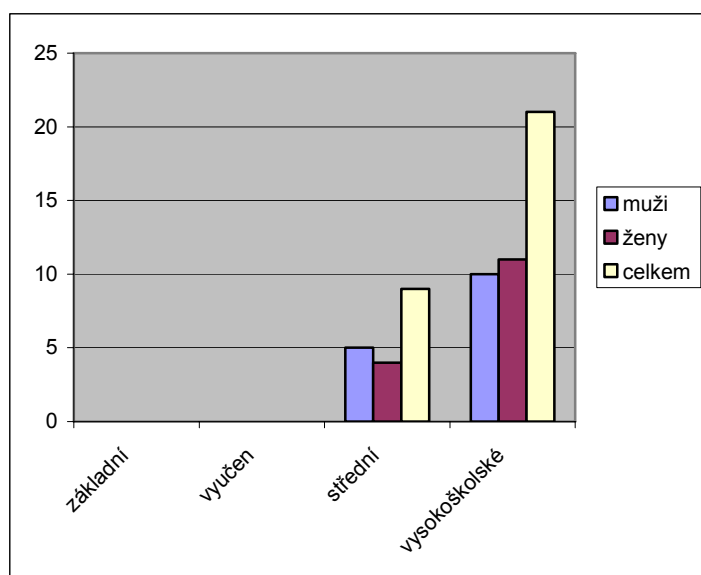
3.2 Metodologie

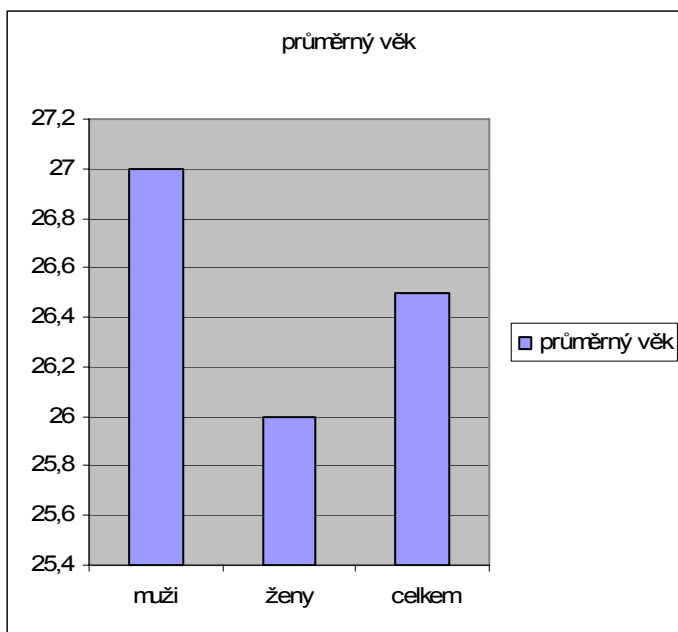
Postup práce lze rozdělit do dvou hlavních etap. Nejdříve byly pomocí dostupných pramenů formulovány obrazy určitých vybraných postižení v pohádkách a ve druhé fázi bude hlavní metodou výzkumu dotazník, zaměřený na vztah lidí k pohádkám a v nich vystupujícím bytostem, které připomínají svými handicapu postižené lidi. Také obecnou toleranci k různým druhům postižení u druhých i respondentů samotných.

Vypracovaný dotazník jsem rozeslala emailem, pouze nepatrnou část jsem nechávala vyplnit osobně. Návratnost dotazníků byla 100%. Při zaškrtování odpovědí neměli respondenti omezený počet odpovědí, proto součet odpovědí nemusí odpovídat počtu respondentů.

3.3 Charakteristika zkoumané skupiny

Dotazníkové šetření proběhlo během tří dnů ve skupině 30 respondentů, kterou tvořilo 15 mužů a 15 žen. Většina respondentů je vysokoškolsky vzdělaná, průměrného věku 26,5 let, zaměstnáním a studiem různorodá.

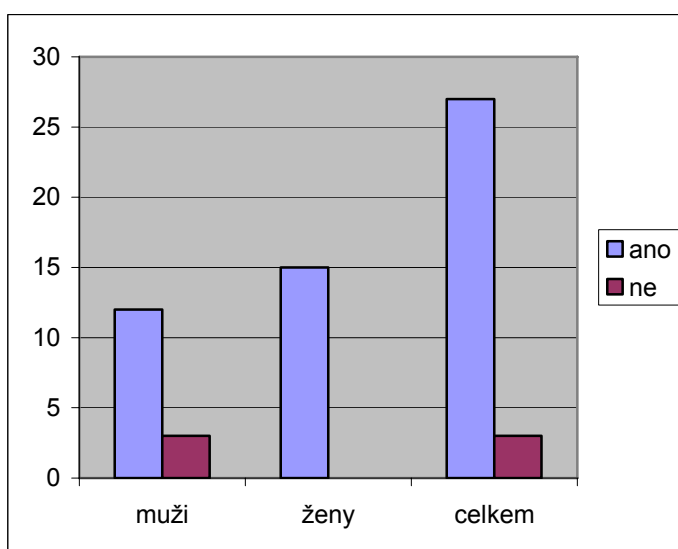

3.4 Formulace otázek

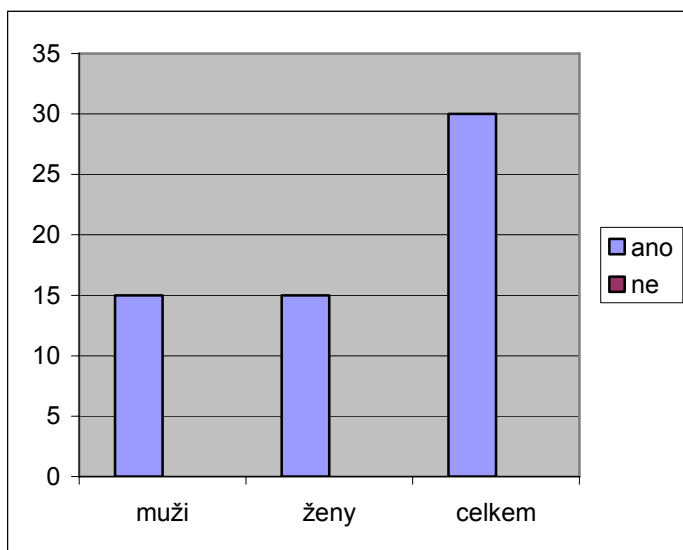
Otázky jsem nejdříve zaměřila na respondenta, jeho vztah k pohádkám a také k postiženým lidem. Jaké vlastnosti a schopnosti jsou dle jeho názoru pro lidi s různými handicapy typické. V závěru dotazníku jsem formulovala otázky tak, aby se respondenti museli rozhodnout, která postižení jim přijdou nejhorší, nejpříjemnější atd.

3.4.1 Analýza získaných výsledků

Otázka č. 4: Četli Vám rodiče pohádky?

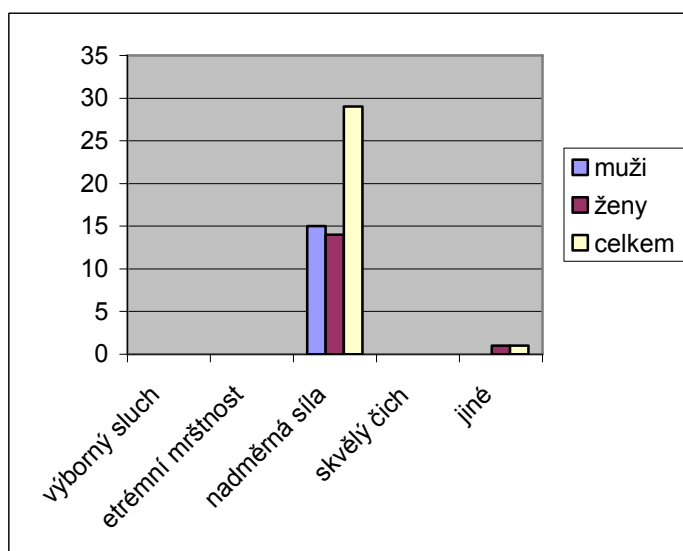

Otázka č. 5: Čtete / hodláte číst svým dětem pohádky?

Tyto dvě na sebe navazující otázky jasně ukazují, že čtení pohádek se traduje dál a i 4 respondenti, kterým rodiče pohádky nečetli, chtějí svým potomkům pohádky číst. Možná, že si lidé neuvědomují přesně, čím jsou pohádky jejich dětem prospěšné, ale tradice čtení pohádek přetrvává a pohádky dále svůj účel plní.

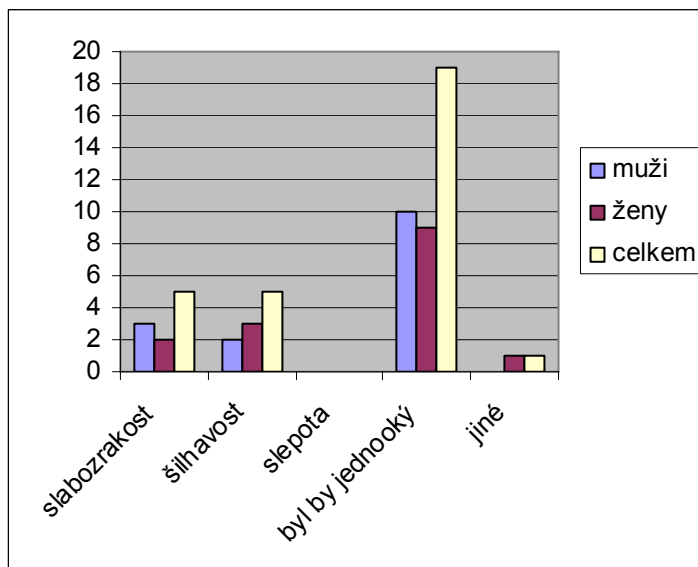
Otázka č.6: Pokud si představíte člověka obřího vzrůstu a proporcí, jaké vlastnosti a schopnosti by podle Vás mohl mít?

U této otázky respondenti odpovídali jednoznačně, pouze jedna z respondentek uvedla, že se obr vyznačuje velkým dobráctvím. Takovéto

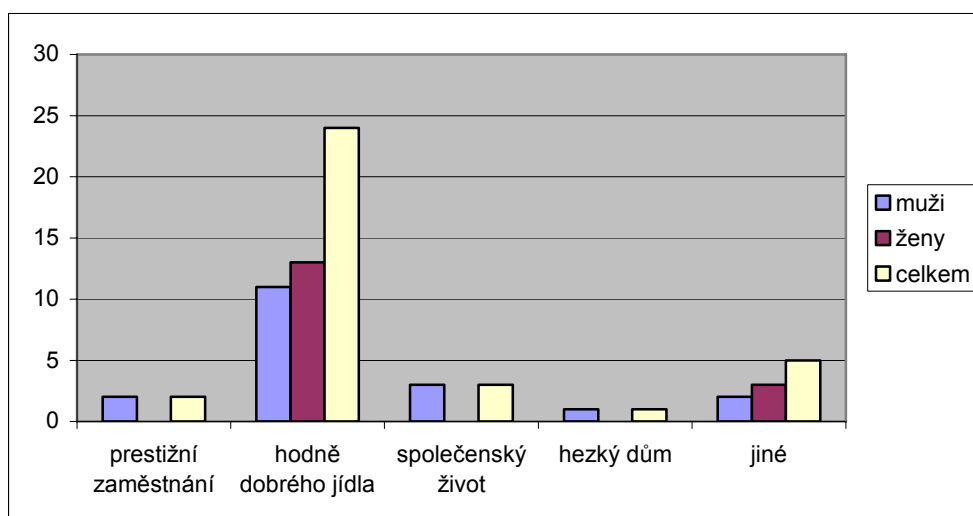
vidění obra bych připisovala jeho vylíčení v pohádkách jako těžkopádného důvěřivce s menší mentální pružností.

Otázka č.7: Pokud by měl člověk obřího vzrůstu vadu zraku, jaká by podle Vás byla?

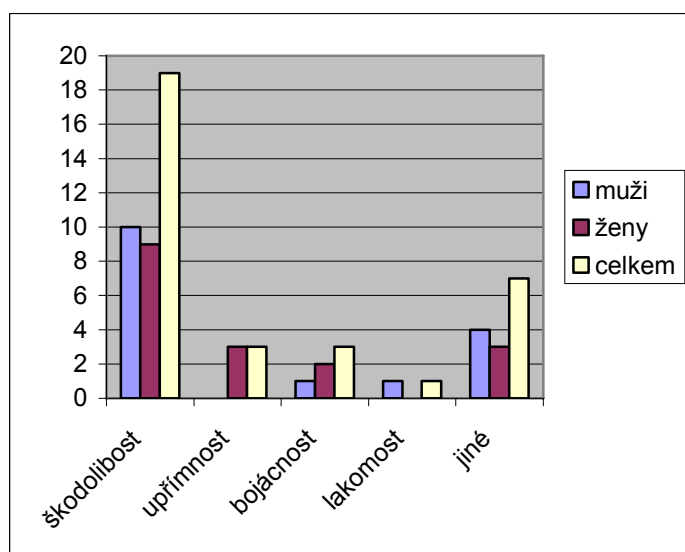
U této otázky jasně funguje stereotyp pohádek. Většina respondentů odpověděla jednoznačně, že by byl obr jednooký. Jistě to souvisí s kyklopií, která je u obrů v pohádkách častým jevem. Šilhavost je často přidružena k celkovému ošklivému a hrůznému vzhledu obra. Slabozrakost by se dala vysvětlit obrovou neomaleností, často se nedívá pod nohy a kde co rozšlápne.

Otázka č.8: Co by podle Vás bylo pro člověka obřího vzrůstu a proporcí v životě velmi důležité?

Zde se poměrně hodně respondentů vymanilo ze stereotypu, nebo ho ještě doplnili o nějakou praktickou poznámku, s čím může mít obr v životě problémy, tedy co je pro něho velmi důležité. Kromě dobrého jídla, které je v nabídce odpovědí, se často vyskytovaly úvahy o obrově partnerce, kterou jistě bude nestandardně velký člověk ve své velikosti těžko shánět. V tomto případě je také zajímavé, že z odpovědí vyplývá, že si respondenti představili pod člověkem obřího vzrůstu a proporcí muže. Také se zde objevily odpovědi s názory, že obr má ve společnosti problém se zařízením svého bytu, protože potřebuje nestandardní nábytek. A v dnešní době, kdy se hodně dá na vzhled člověka, jeden z respondentů nezapomněl na problémy, které bude mít člověk obřího vzrůstu se svou nekonfekční velikostí u oblečení a obuvi. Z těchto odpovědí a také z vybraných nabízených odpovědí, jako prestižní zaměstnání, společenský život, hezký dům, vyplývá skutečnost, že respondenti si opravdu představili člověka obřího vzrůstu žijícího ve společnosti, ne klasického obra.

Otázka č.9: Pokud si představíte člověka trpasličího vzrůstu, jaká vlastnost by pro něho podle Vás mohla být charakteristická?

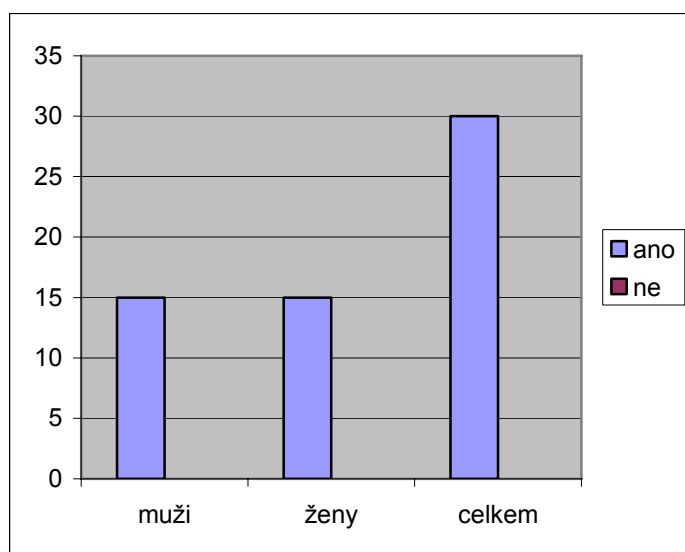
V této otázce se vyskytuje mnoho různorodých, odpovědí. Také v pohádkách se dočítáme o různých bytostech s malým vzrůstem a jejich vlastnosti jsou právě tak rozdílné, jako odpovědi respondentů. Rozhodně zde ale opět máme odpověď, která převažuje a souvisí se stereotypním viděním člověka trpasličího vzrůstu. Ten je podle většiny respondentů škodolibý. Často také u odpovědí jiné respondenti odpovídali v souladu se stereotypem, který ukazuje člověka malého vzrůstu jako plivníka či šotka. Objevila se zde

jízlivost, mazanost, vychytralost, zarputilost, cílevědomost (šotek moc dobře ví, co je jeho a nenechá si to vzít), bojovnost.

O upřímnosti člověka trpasličího vzrůstu se často dočítáme v pohádkách, kde vystupují mužičky jako pokašitelé naší morálky. Nic nezastírají a pokud se jim nelíbí chování zlé sestry vůči nim, po zásluze ji odmění. Pokud se k nim ovšem někdo z lidí chová uctivě, upřímně se nad jejich osudem zamyslí a pomůžou s překonáním všech těžkostí.

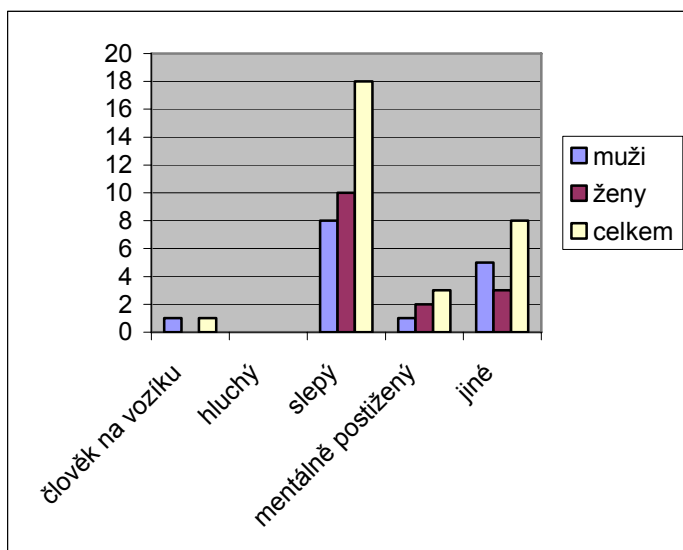
Bojácnost by mohla souviset s těžkostmi, které v běžném životě velmi malý člověk zažívá. Pokud se člověku trpasličího vzrůstu stane, že nedosáhne na kliku u dveří, například v zaměstnání, musí to být opravdu nepříjemný a ponižující pocit. V tomto případě se možná takto znevýhodněný člověk rozhodne raději změnit zaměstnání, než aby každý den tuto nepříznivou situaci prožíval. K této interpretaci bych přiřadila i vlastnost, která se objevila v odpovědi jiné, neohrabanost.

Otázky č.10: Mají podle Vás lidé trpasličího vzrůstu v běžném životě těžkosti související s jejich nestandardní výškou?

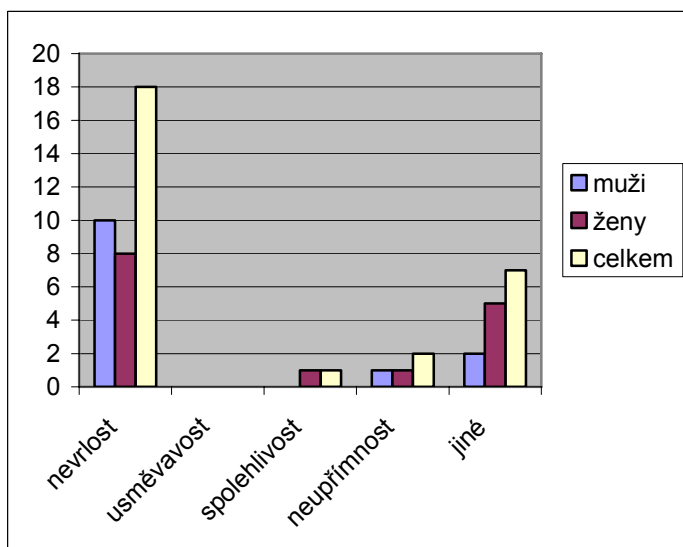
V této otázce se opět ukázalo, že přestože z větší části respondenti odpovídali v otázce o typických vlastnostech lidí trpasličího vzrůstu podle pohádek, nakonec si takto znevýhodněného člověka představí v běžném životě a uvědomují si jeho těžkosti.

Otázka č.11: Jaké postižení byste přiřadili k člověku, který „vidí do budoucnosti“?

V této otázce se potvrdila hypotéza vyplývající z pohádkových postav, které jsou slepé a vidí více, než lidé vidoucí. Pokud se respondent uchýlil k odpovědi jiné, v šesti z osmi případů upřesnil, že takovouto schopnost připisuje člověku s psychickou nemocí či uživateli drog. S tím zřejmě souvisí i 3. nejčastější odpověď směřující k člověku s mentálním postižením. Ten má také posunuté vnímání mimo klasický rámec.

Otázka č. 12: Které vlastnosti by podle Vás mohly být typické pro hrbatého člověka?

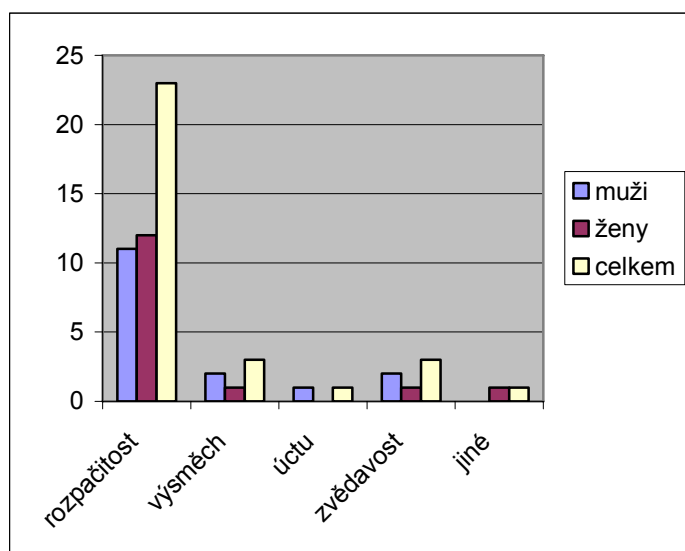

U této otázky se respondenti rozdělili na dvě skupiny. Pokud jsem měla možnost mluvit s respondenty po dotazníku, často uváděli, jak je samotné zaráží, v jakých stereotypech uvažují. Právě tuto otázku uváděli jako příklad. Mluvili o jasné spojitosti, pokud si představí hrbatého člověka, okamžitě jim vytane na mysl právě jeho vlastnost nevrlost. I v pohádkách vidíme hráče jako nedůvěřivého člověka vůči lidem, který se stará jen sám o sebe a o své dobré bydlo. Možná i proto, že s lidmi nemá dobré zkušenosti.

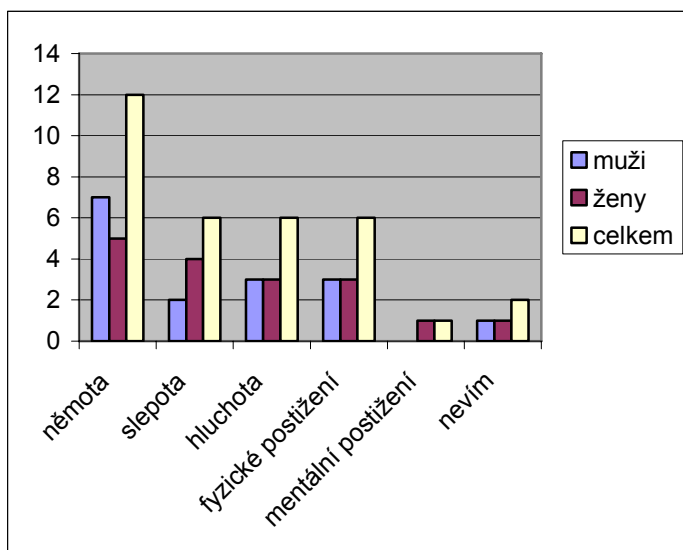
Druhou nejčastější odpovědí bylo jiné, v této otázce znamenající nevím. Zde vždy zazněla odpověď, že si respondent neuvědomuje žádnou konkrétní vlastnost, kterou by právě hrbatému člověku připisoval.

Otázka č.13: Jakou reakci podle Vás vyvolává hrbatý člověk když přijde do společnosti?

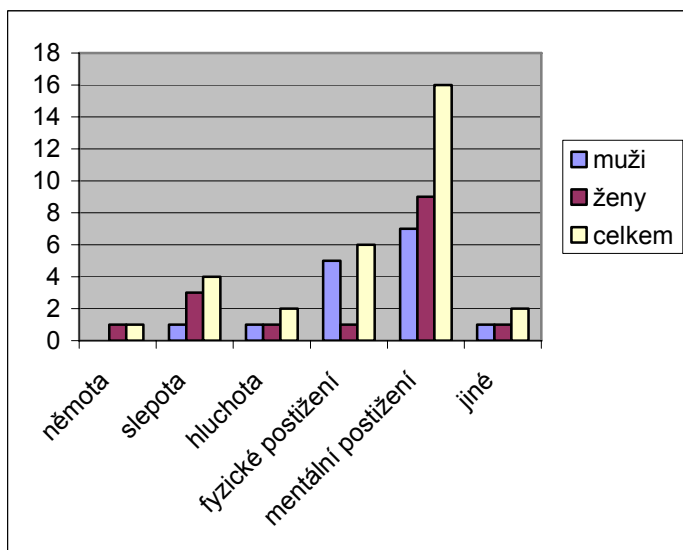
Tato otázka nepotvrdila mou hypotézu, kdy v pohádkách hrbatí budí spíše posměch, i když 3 respondenti si tuto možnost z nabídky vybrali. Z odpovědí vyplynulo, že společnost z větší části stále vnímá setkání s postiženým člověkem jako neznámou situaci. Neví, jak se k hendikepovanému člověku chovat. Přece jen je tento člověk jiný, může prožívat a cítit jinak. Respondenti vyjadřovali obavy, aby se při setkání s postiženým člověkem (v tomto případě hrbatým), nedostali do nějaké nepříjemné, možná až trapné situace. Také respondenti neopomněli, že nás tito lidé na druhou stranu přitahují, zajímají a vyvolávají v nás otázky a 4krát si z nabídky vybrali odpověď zvědavost.

Otázka č.14: Pokud byste se museli starat o postiženého člověka, jaké jeho postižení by pro Vás bylo nejpříjemnější?

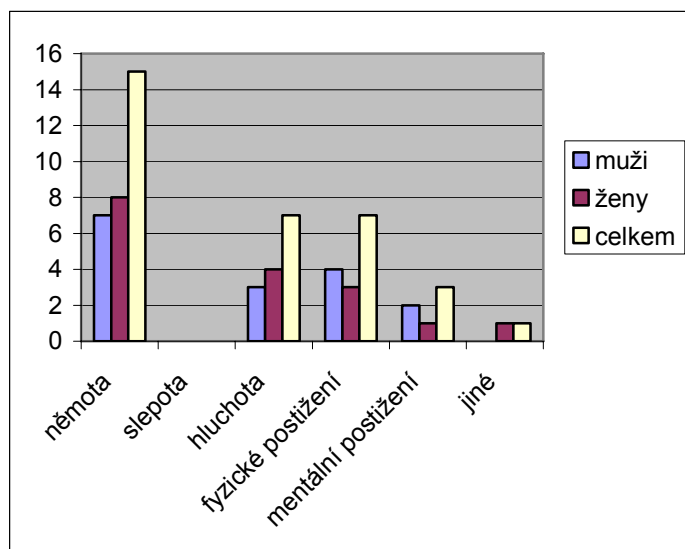
Pro skoro polovinu respondentů by bylo nejpříjemnější se starat o člověka němého. Je to dáno tím, že němý člověk je poměrně samostatný. Nevyžaduje 24hodinovou péči. Jeho handicap souvisí pouze s komunikací, která je ovšem jednodušší než u člověka například hluchého. Slepota, hluchota a fyzické postižení jsou všechny na stejném místě. Poslední místo obsadilo postižení mentální, což jeho „neoblíbenost“ potvrdilo i v následující otázce.

Otázka č.15: Pokud byste se museli starat o postiženého člověka, jaké jeho postižení by pro Vás bylo nejméně přijatelné?

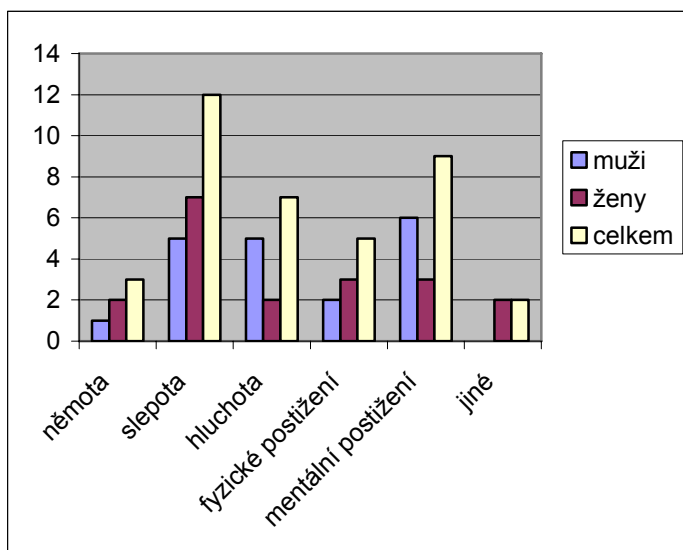
Nejméně přijatelným postižením u druhé osoby v této otázce jasně vyhrálo pomyslné první místo mentální postižení. Lidé s tímto handicapem většinou potřebují 24hodinovou péči, speciální přístup a mnoho pomůcek. Také do společnosti se tito lidé špatně integrují, často vyžadují neustálou asistenci, mohou vyvolávat až fyzický odpor. Vynaložená práce na péči o ně jak v primárních tak v sekundárních potřebách bývá považována za nepřiměřeně velkou ve srovnání s její návratností. Druhou a třetí nejčastější odpovědí je fyzické postižení a slepota, při nichž jsou postižené osoby také často odkázány na cizí pomoc.

Otázka č. 16: S jakým postižením byste se podle Vás dokázal/a nejlépe vyrovnat?

I tato odpověď jasně značí, že se respondenti rozhodovali podle stupně samostatnosti při určitém postižení. Němota jasně vyhrává jak v otázce číslo 14. tak zde. Němý člověk je schopen samostatně žít, dnes v době samoobsluh, téměř 100% gramotnosti, sms zpráv a podobných vymožeností, nepotřebuje pomoci skoro s ničím co se týká obstarání věcí běžného života.

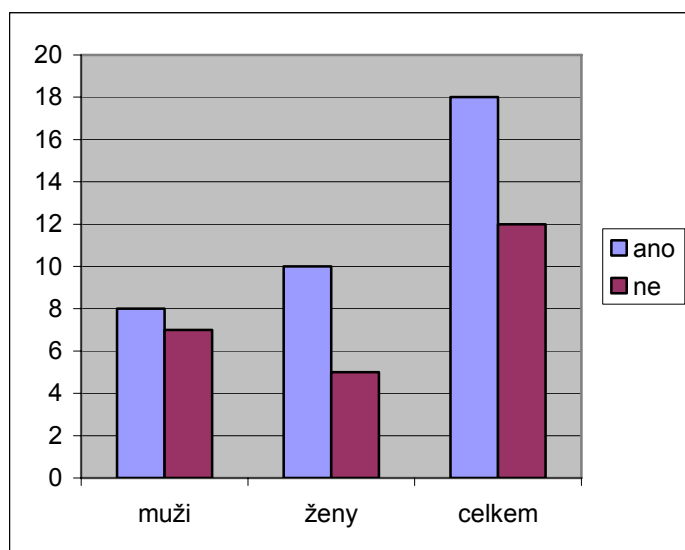
Otázka č.17: S jakým vlastním postižením byste se podle Vás dokázal/a nejhůře vyrovnat?

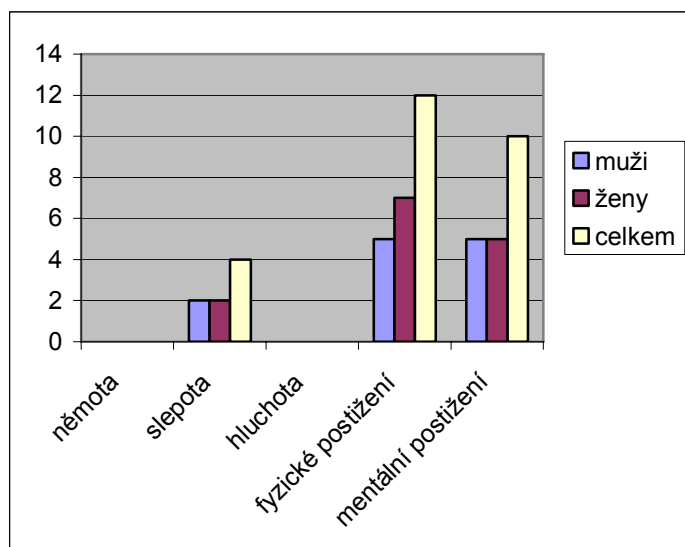
Tato jednoznačná odpověď opět potvrzuje předešlý trend. Slepý člověk je na asistenci člověka vidícího závislý. Jsou věci, které slepý člověk nikdy nezažije či nezvládne bez pomoci. I tento „zážitkový faktor“ si myslím ovlivnil respondenty při jejich volbě. Dnešní doba je hodně zaměřená na koníčky a plnohodnotné prožívání volného času. Podle výsledků další otázky vyplývá, že většina respondentů nikdy nebyla v bližším kontaktu se slepou osobou. Proto si neumí představit, jaké a jestli vůbec nějaké aktivity dovoluje slepému člověku jeho postižení.

Druhá nejčastější odpověď potvrzuje výsledky předešlých grafů, kde je jasně patrná neoblíbenost mentálního postižení.

Otázka č.18: Vyskytuje se ve vašem okolí nějaký hendikepovaný člověk?

Otázka č.19: Pokud ano, napište jakým postižením trpí.

Více jak polovina respondentů se setkává s postiženým spoluobčanem. Nejčastějšími jsou fyzické a mentální postižení. To svědčí o největším začlenění těchto lidí do společnosti a jejího běžného života. Pravděpodobně také o nejčastějším výskytu těchto postižení ve společnosti vůbec.

4 Závěr

Hlavním tématem této práce je otázka recepce archetypálních přístupů k postiženým lidem v současné společnosti, analyzovaná na základě zhodnocení míry shodnosti mezi atributy a charakteristikami převažujícími u postav s určitým postižením v lidových pohádkových textech a připisovanými jim současnou společností. K řešení bylo využito textové analýzy těchto textů a následně dotazníkového šetření.

Prvotním předpokladem bylo, že respondentům rodiče (či jiní blízcí) pohádky četli. Kromě čtyř respondentů všichni tuto otázku zodpověděli kladně, a i tito čtyři odpovídali v zásadě v souladu s ostatními (což napovídá, že ve vztahu k postiženým se jedná o hlouběji zakotvené archetypální přístupy). Doplňující otázka zda budou či čtou svým dětem pohádky respondenti odpověděli ve 100% kladně.

Podle výsledků dotazníkového šetření se, s vědomím ne zcela průkazné velikosti souboru, má hypotéza potvrdila. Lidé si představí člověka obřího vzrůstu s právě těmi vlastnostmi, schopnostmi a vzhledem, jak je vykreslen v lidových pohádkách. Typicky tak bude jednooký, nad poměry silný, přesto důvěřivý a obrovský jedlík.

Stejně tak člověk trpasličího vzrůstu je škodolibý a zákeřný, k čemuž ho vede právě jeho malá výška. Často si vyskakuje nad ostatní, přestože není lepší než oni. Pouze malá část respondentů zaznamenala člověka extrémně malého jako dobrého milého člověka bez problémů. Zde lze spekulovat o vlivu pohádek s mužičky a importovanými Sněhurčinými trpaslíky, kteří spíše připomínají moudré, věkovité (a proto již nižší) postavy našich prarodičů.

Hrbatý člověk je charakterizován jako nerudný mrzout, který je nejspokojenější o samotě..

Většina respondentů byla překvapena, jak značně jsou jejich názory na anonymního člověka s daným postižením stereotypní, jak lehce jim přiřazují povahové rysy a schopnosti, přestože se většina z nich s nikým podobným osobně nesešla a tedy své soudy nemá podložené osobní zkušeností. Přesto pokud si respondenti lidi s postižením představili ve společnosti, uvědomovali si problémy, které s handicapem souvisí. Pokud vstoupí do společnosti vzbuzují pozornost, otázky a rozpaky. Při zařizování bytu musí nechávat vyrábět věci na míru, mít zásuvky či vypínače na světlo v jiné nestandardní výšce. To dokazuje, že jsou respondenti schopni se ze stereotypů vymanit a své soudy

změnit. Pomohl by jim k tomu právě osobní zážitek, který většině bohužel chybí.

Druhá část dotazníku byla zaměřená právě na zkušenosti s postiženými spoluobčany a také na míru tolerance k nim a na omezení vyplývající z jejich handicapu. Tyto otázky byly pro respondenty nejtěžší a odpovědi byly velmi rozporuplné. Což lze jednoznačně přisoudit individuálním hodnotovým systémům jednotlivých respondentů. Domnívám se, že většina z nich volila odpovědi v těchto čtyřech otázkách především podle náročnosti péče o danou osobu a míru její samostatnosti. Nejhůře z tohoto průzkumu vyšlo postižení mentální. Za nejpříjemnější považuje většina respondentů němotu. Ovšem otázka je, za si při své volbě uvědomovali, že bývá většinou kombinována s postižením sluchu. Toto opomenutí by mohlo mít spojitost také s tím, že pokud se díváme na němotu ze zkoumaného „pohádkového hlediska“, se většinou vyskytuje jen samostatně. Často vystupuje jako trest či zkouška a ostatní postižení se k ní nepřidružují.

Myslím že nenásilnou cestou k větší toleranci a uvědomění si problémů a podmínek, vedoucích k třeba právě nežádoucímu chování, u postižených lidí, by byla větší mediální osvěta. Pokud bychom sledovali více například jen krátkých dokumentů o životě a těžkostech postižených lidí, stali by se z anonymních ohrožení a trapností skuteční lidé. Snažící se v rámci jejich omezení začlenit do naší společnosti, kterým je občas potřeba pomoci a ne zavírat oči s absurdním stereotypním vysvětlením pro naše svědomí.

5 Shrnutí

V teoretické části jsem se nejdříve zaměřila na pohádku jako takovou. Její původ a důvody společných pohádkových témat v různých koutech světa, jak z pohledu etnografického, tak hlubinné psychologie. Zmíněny jsou příčiny přeměny pohádky v dětskou literaturu a vliv pohádky a jejích přesahujících témat na dětskou psychiku. Dále jsem téma uvedla teoretickou částí, v níž jsou charakterizována jednotlivá postižení také z hlediska medicínského. Určitý prostor je věnován rozboru pověr souvisejících s narozením postiženého dítěte a možnostem, jak lze mu lze dle lidových tradic předcházet.

V teoretické části jsou charakterizovány obecně převládající povahového rysy bytostí vykazujících určité postižení, jak jsou zachyceny ve středoevropských lidových pohádkových textech (české – Tille, slovenské – Polívka, německé – Grimmové). Rozboru byly podrobeny také samotné příběhy, v nichž postižení vystupují, a role jim připisované, jejich očekávání a postavení ve společnosti. Vybrala jsem jen nějaké příklady z pohádek o obrech, trpaslících, šotcích a mužíčcích, postavách s fyzickým postižením a se zrakovými vadami.

Pro výzkum recepce těchto archetypů v současné společnosti bylo použito metody dotazníkové šetření. Účelem praktické části bylo potvrzení hypotézy, že lidem s určitým handicapem jsou v současnosti nadále podvědomě přisuzovány vlastnosti a schopnosti analogické jejich pohádkovým (archetypálním) předobrazům. V rámci relativně malé zkoumané skupiny se tento předpoklad potvrdil. Ovšem s poznámkou, že lidé jsou ochotni většinový stereotypní pohled na handicapované spoluobčany inovovat a přizpůsobit realitě na základě osobní zkušenosti.

6 Summary

Pojetí tělesného schématu v pohádkách

The Body-image Concept in Fairytales

Jana Drocárová

The theoretical part of my work concerns key aspects of fairytales – the origin of various fairytale themes in different parts of the world is explored from both ethnographic and psychoanalytic point of view. The work explains the transition causes of fairytales into children literature and the influence of fairytales on children's mental health. Another chapter of the theoretical part characterizes different handicaps from medical point of view. The final part describes typical features of handicapped fairytale characters as they are frequently represented in mid-European folk fairytales (Czech – Tille, Slovak – Polivka, German – the Grimms). I have chosen examples of fairytales about giants, dwarves, trolls, and people with physical or visual disabilities.

The purpose of the empirical part was to study the hypothesis that people with certain handicaps are still unconsciously perceived with the same features and abilities as they were in fairytales. The research method was a questionnaire survey and the presumption was confirmed within a chosen research group. However, people seem to be willing to change their stereotypes concerning handicapped people in accordance with their personal experience.

7 Seznam použité literatury

Bettelheim, B., Za tajemství pohádek, proč a jak je číst v dnešní době. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2000.

Aarne, A., Thompson, S., Typy lidových rozprávok. Klasifikácia a bibliografia. Spoločnosť československých národopisců a Slovenská národopisná spoločnosť, Praha, 1960.

Franz, von Marie-Louise, Psychologický výklad pohádek. Smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie. Portál, Praha, 1998.

Grimm, J., Grimm, W., Německé pohádky. Státní nakladatelství krásné literatury, Praha, 1961.

Jung, C.G., Výbor z díla. Archetypy a nevědomí. Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno, 1997.

Kerényi, K., Jung, C.G., Věda o mytologii. Nakladatelství Tomáše Janečka, Brno, 1997.

Lenderová, M., Rýdl, K., Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století. Paseka, Praha, 2006.

Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. I., Matica Sloveska, Turčianský Svätý Martin, 1923.

Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. II., Matica Sloveska, Turčianský Svätý Martin, 1924.

Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. III., Matica Sloveska, Turčianský Svätý Martin, 1927.

Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. IV., Matica Sloveska, Turčianský Svätý Martin, 1930, s. 558.

Polívka, J., Súpis slovenských rozprávok. Sv. V., Matica Sloveska, Turčianský Svätý Martin, 1931.

Sirovátka, O., Studie o české lidové slovesnosti. Ústav pro etnologii a folkloristiku AV ČR v Brně, 1996.

Sovák, M., kol, Defektologický slovník. Nakladatelství H and H, Jinočany, 2000.

Šmahelová, H., Návraty a Proměny. Literární adaptace lidových pohádek. Albatros, Praha, 1989.

Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl I., Akademie věd a umění, Praha, 1929.

Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II./ Sv. I., Akademie věd a umění, Praha, 1934.

Tille, V., Soupis českých pohádek. Díl II./ Sv. II., Akademie věd a umění, Praha, 1937.

Titzl, B.: Postižený člověk ve společnosti. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Praha 2000.

Vondráček, V., Holub, F., Fantastické a magické z hlediska psychiatrie. Státní zdravotnické nakladatelství, Praha, 1968.

www.lf2.cuni.cz/Projekty/interna/zof/vysetreni/vyvojrust.htm, staženo 12.4.2007

Koukal, M., Lidské tělo od A do Z. (<http://www.21stoleti.cz/view.php?cisloclanku=2004042131>, uveřejněno 21.04.2004, staženo 15.2.2007).

Haltrich, J., Kouzelný kůň. Lidová pohádka "Das Zauberross" ze sbírky lidových pohádek "Sächsische Volksmärchen aus Siebenbürgen" filologa a folkloristy Josepha Haltricha (22.07.1822 -17.05.1886). Překlad Jitka Janečková. (<http://www.pohadky.org/index.php?co=pohadka&pohadka=134>, uveřejněno 2005, staženo 28.2.2007).